

Skupina pre práva menšín (Minority Rights Group - MRG)

je medzinárodnou výskumnou a informačnou organizáciou, registrovanou vo Veľkej Británii podľa Zákona o dobročinných spolkoch z roku 1960 ako vzdelávací dobročinný spolok. Medzi jej hlavné ciele patrí :

- zabezpečiť spravodlivosť pre menšinové alebo väčšinové skupiny, ktoré sú podrobené diskriminácii, a preskúvaním ich situácie a publikovaním faktov v čo najširšom rozsahu prispieť k výchove a k aktivizácii verejnej mienky;
- zverejňovaním porušovaní ľudských práv napomáhať pri predchádzaní prerastania týchto problémov do nebezpečných a ničivých konfliktov, ktoré sa v prípade polarizácie len ťažko dajú riešiť;
- prostredníctvom svojho výskumu pestovať medzinárodné porozumenie faktorov, ktoré vytvárajú predsudky a skupinové napätie a tak napomáhať podpore rastu svetového vedomia týkajúceho sa ľudských práv.

SPONZORI

Lady Butler
George Cadbury
Milovan Djilas
Dr Robert Gardiner
Dr Dharam Ghai
Lord Arnold Goodman CH
David Kessler
Dr Joseph Needham FRS

RADA

Predseda: Sir John Thomson
Dr Shirin Akiner
Philip Baker
Hugo Brunner
Eřua Dorkenoo
Scilla Elworthy
Francoise Fonval
Jennie Hatfield-Lyon
Ben Hooberman
Richard Kershaw
Helen Krag
Dr Claire Palley
Kate Phillips
Philip Rudge

ZAMESTNANCI

Riaditeľ Alan Phillips
Medzinárodná obhajoba Anne Bouvier,
Chandra Roy
Osobná tajomníčka riaditeľa Emmie Dharmakan
Projekty - stredná a východná Európa
Suzanne Pattle
Redaktor Judith Kendra
Marketing Deborah Knight
Obchodné oddelenie Gloria Mitchell
Publikácie Brian Morrison
Financie Patricia Pons
Projekty - Ázia / Stredný východ Patricia Sellick
Administratíva Frances Smith
Financie David Squar
Tajomníčka Mary Thompson
Vzdelávanie Rachel Warner

ÚRAD

Minority Rights Group
379 Brixton Road
Londýn SW9 7DE
Veľká Británia
tel.: +44(0)71-978 9498

Skupina pre práva menšín ďakuje všetkým organizáciám i jednotlivcom, ktorí pomohli pri príprave tejto správy.

Skupina pre práva menšín by tiež rada vyjadrila osobitnú vďaku Európskej komisii za jej významný príspevok k novým prístupom k ochrane menšín.

DR. JANA PLICHTOVÁ, autorka časti o Slovensku, je psychologička a pracuje v Kabinete výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV v Bratislave, ktorého bola donedávna riaditeľkou. Okrem toho viedla výskumné práce na popredných inštitúciách v Budapešti, Berlíne, Anglicku a Škótsku. Je vydavateľkou *Časopisu pre politiku a vedu*. Profesionálne sa zaujíma o menšiny v Európe a ich sociálne a politické roly.

DR. KEITH SWORD, autor kapitoly o Poliakoch na Ukrajine, v Bielorusku a Litve, je sociálny antropológ, špecializujúci sa na poľské záležitosti na Škole slovanských a východoeurópskych štúdií, University of London. Je autorom viacerých kníh o Poľsku, medzi inými publikácie *Times Guide to Eastern Europe*, 1991. Zaujíma sa i o migráciu Poliakov na Východe i Západe a angažuje sa vo výskume poľskej komunity vo Veľkej Británii.

DR. PAUL ROBERT MAGOSCI, autor časti o Rusínoch v Zakarpatsku, je profesorom histórie a politických vied na University of Toronto a riaditeľom Multicultural History Society, Ontario. Z publikácií spomeňme *Tvorenie národnej identity: Podkarpatská Rus*, Harvard University Press, 1978, a *Historický atlas strednej východnej Európy*, University of Washington Press, 1993.

HUGH POULTON, autor časti o Maďaroch a ďalších národnostiach vo Vojvodine, je špecialistom v oblasti ľudských práv vo východnej Európe a na Balkáne. Medzi jeho publikácie pre MRG patria: *Balkán: menšiny a štáty v konflikte*, MRG, 1993, a *Etnickí Maďari v Rumunsku* (spoluautor George Schopflin), MRG, 1990.

DR. LEOŠ ŠATAVA, autor kapitoly o Lužických Srboch vo východnom Nemecku, prednáša na Katedre etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe. Práve vychádza jeho encyklopédia európskych etnických skupín *Národnostní menšiny v Evropě*. Medzi jeho výskumné práce patria štúdie o českých imigrantoch v USA v 19. storočí.

VERA KLOPČIČ a DR. MIRAN KOMAC spolupracujú na Inštitúte pre etnické štúdiá v Ljubljane a sú autormi časti o Talianoch v Slovinsku a Slovincoch v Taliansku.

Dr. Komac je politológ zaoberajúci sa kultúrnymi právami etnických menšín. Prednáša na Fakulte politických vied Univerzity Ljubljana.

Vera Klopčič absolvovala štúdium medzinárodného práva a úlohy menšín v medzinárodných vzťahoch. Venuje sa medzinárodnej právnej ochrane ľudských práv so zameraním na menšiny. Je asistentkou na Katedre medzinárodného práva Právnickej fakulty Univerzity v Ljubljane.

RUDOLF MUHS, autor kapitoly o Nemcoch v Poľsku a ďalších krajinách, študoval na univerzitách vo Freiburgu a v Edinburgu. Prednášal vo Freiburgu a na Škole slovanských a východoeurópskych štúdií, University of London; je autorom niekoľkých historických publikácií.

MENŠINY V STREDNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPE

Zostavila a redigovala
Skupina pre práva menšín
a TWEEC

Obsah

Úvod	3
Úvodné poznámky	4
Československo ako viackultúrny štát v kontexte histórie regiónu od 1918-1992	8
Etnickí Poliáci na Ukrajine, v Bielorusku a v Litve	21
Rusíni v Zakarpatsku	25
Maďari, Chorváti, Slováci, Rumuni a Rusíni/Ukrajinci z Vojvodiny	29
Lužickí Srbi vo východnom Nemecku	34
Slovinci v Taliansku a Taliani v Slovinsku	37
Etnickí Nemci v Poľsku, Československu a Maďarsku	40
Odporúčania	44
Profily krajín	45

© Minority Rights Group

ISBN: 80-967169-5-6

Publikácia vydaná nadáciou MRG - Slovakia
s finančnou podporou PHARE Democracy Programme
Bratislava, 1995

Preklad: Radoslav Procházka
DTP: Pavol Trgiňa
Tlač: Polygrafia SAV
Počet výtlačkov: 1000

Na obálke sú reprodukované časti Deklarácie OSN o právach osôb patriacich k národnostným alebo etnickým, náboženským a jazykovým menšinám

často ozbrojených, násilne ubytováva v obciach vojvodinských Maďarov a iných menšín.

Z historického pohľadu je jasne vidno, že za maďarského kráľovstva a Habsburskej ríše bola Vojvodina viac ako tisíc rokov domovom Maďarov. Srbi migrovali do regiónu v 17. storočí na úteku pred Otomanskou vládou, tým sa Vojvodina vlastne stala hraničným regiónom medzi týmito dvoma mocnými impériami. S pádom Habsburskej ríše po prvej svetovej vojne sa Maďari ocitli v prvom juhoslovanskom štáte v postavení menšiny a srbská kolonizácia Vojvodiny nabrala na obrátkach.

20. storočie sa stalo svedkom veľkého pohybu v etnickej štruktúre regiónu. Po druhej svetovej vojne bola celá 400 tisícová nemecká populácia stigmatizovaná ako kolektívny trest za kolaboráciu s nacistami majetky boli skonfiškované a jej príslušníci odišli, alebo boli vyhnaní. Potom nastúpil program kolektivizácie. Rodiny z iných oblastí, ktorých členovia bojovali s Titovými partizánmi z ktorých 70% boli Srbi, sa usadili v regióne a Srbi po prvý raz vytvorili väčšinu populácie Vojvodiny. Pomer Srbov sa v tomto storočí postupne zvyšoval z takmer 30 percent v roku 1918 na 57 percent v 1991. A naopak, poklesol počet Maďarov a iných etnických skupín ako sú Chorváti, Slováci, Rumuni a Rusini.

V roku 1974 sa z Vojvodiny, vzhľadom na jej etnickú rôznorodosť, stala autonómna provincia. Zopár náznakov nespokojnosti sa objavilo medzi tými menšinovými skupinami, ktoré dostali rozsiahle jazykové, kultúrne a vzdelávacie práva. V dôsledku zmien politického prostredia a hlavne vďaka oživeniu srbského nacionalizmu sa od roku 1988 postavenie vojvodinských menšín zmenilo.

Srbský režim vedený Slobodanom Miloševićom v Belehrade, sa snažil očistiť menšinové médiá. Redaktori a novinári z menšinových publikácií a televíznych staníc, ktorí sa neprejavovali dostatočne prosrbsky, boli vymenení. V 1990 bol prijatý zákon, ktorého cieľom bolo vytvoriť uniformný vzdelávací systém na celom území Srbskej republiky. Nasledovala silná kritika zo strany menšín v obave, že dôjde k obmedzeniu ich práva vyučovať v "materinskom jazyku", a zároveň akcia proti novinárom vyvolá odpor verejnosti. Ako odpoveď na takúto intervenciu z Belehradu vznikli vo Vojvodine rôzne politické organizácie, ktorých snahou je udržať a rozšíriť práva etnických skupín hlavne so zreteľom na rovnosť v politickej a právnej reprezentácii.

Vojna v bývalej Juhoslávii prispela k ďalšiemu ohrozeniu postavenia menšín vo Vojvodine. Desiatitisíce Maďarov, Chorvátov a iných menšín z regiónu utiekli, aby sa vyhli povolaniu do srbskej armády, alebo zo strachu pred srbskou brutalitou, hlavne pred politikou "etnických čistiek" šíriacou sa po Vojvodine. A naopak, desaťtisíce utečencov, hlavne Srbov sa premiestnili z Chorvátska a Bosny-Hercegoviny často zaberajúc domy tých, ktorí ušli. Vojvodina zase raz vráť a jej obyvatelia sú v pohybe.

Zjednotenie – rozkvet alebo zánik?

Lužickí Srbi

Lužickí Srbi sú dnes jedinými žijúcimi potomkami západo-slovanskej skupiny, ktorá osídlila územie dnešného Nemecka. Prišli pravdepodobne v 6. storočí. Lužickí Srbi žijú prevažne v Sasku, v severovýchodnej časti spojeného Nemecka. Táto oficiálne uznaná národnostná menšina však neustále čelí problémom, ktoré môžu ohroziť jej identitu a rast.

Históriu komunity lužických Srbov možno sledovať od 10. storočia až dodnes. Zaujímavý je však predovšetkým vývoj v tomto storočí a hlavne súčasný úpadok postavenia tejto menšiny, ktorý upozorňuje na nepriaznivú situáciu a môže byť poučením pre ktorokoľvek iné etnické skupiny v strednej a východnej Európe.

Počet lužických Srbov začal rapídne klesať v polovici 18. storočia po rokoch germanizácie v Lužickom regióne, ktorý leží medzi horným tokom rieky Spree a riekou Neisse. V roku 1835 bolo Lužicko rozdelené medzi Sasko a Prusko. Bol to proces, ktorý viedol k ich pokračujúcej asimilácii. Politické zjednotenie nemeckých štátov v r. 1871 tento proces urýchlilo.

Zatiaľ čo počet lužických Srbov v dvadsiatom storočí výrazne poklesol, ich národné povedomie stúplo. Za Weimarskej republiky sa slovanská komunita tešila z pomerne veľkej slobody, tá bola však za tretej ríše obmedzená.

V povojnových rokoch, keď sa lužickí Srbi stali súčasťou Nemeckej demokratickej republiky, začali sa uplatňovať dva odlišné spôsoby podporovania národnej identity lužických Srbov. Lužickosrbská národná rada sa márne snažila vytvoriť samostatný Lužický štát, zatiaľ čo národná organizácia "Domovina", sa rozhodla podporovať aktivity lužických Srbov v rámci NDR. Domovina bola relatívne úspešná a lužickosrbská kultúra a jazyk v rokoch 1950–1990 začali rozkvitať. Vytvorila sa sieť národných a kultúrnych inštitúcií rovnako ako lužickosrbské školy vrátane škôl s vyučovacím jazykom lužickosrbským, vznikla Katedra lužickosrbských štúdií na univerzite v Lipsku. Existovalo lužickosrbské rádio, divadlo, periodiká a denníky, ročne sa vydávali knihy a každých niekoľko rokov sa konal Festival lužickosrbskej kultúry. Jazyk mal popri nemčine, oficiálny štatút a bolo ho možné nájsť na reklamných pútačoch v niektorých miestach.

Napriek tomu, že NDR lužickosrbskú komunitu uznala, táto skupina a ich etnické teritórium sa naďalej zmenšovali. Tento jav môže mať dva dôvody: jeden názor je, že štátna podpora pre lužických Srbov bola nedostatočná a neuspokojila ich skutočné potreby a podľa druhého lužickí Srbi samotní nevyvíjali dostatočný nátlak na vládne orgány, aby sa situácia zmenila.

Od zjednotenia Nemecka v roku 1990 sa nádeje lužických Srbov na väčšiu identitu ako spoločenstva v rámci demokratického štátu nenaplnili, aj keď ich práva sú v súčasnosti ústavne zabezpečené. Ekonomické a politické ťažkosti v bývalej NDR odsunuli národnostnú problematiku ešte nižšie v rebríčku priorít štátneho a lokálneho programu. Súčasná krízová situácia lužickosrbskej etnickej skupiny sa nemení a čo je ironia, môže sa ešte zhoršiť v rámci zjednoteného Nemeckého štátu, ktorý, ako každý dúfal, mal priniesť rovnaké práva a blahobyt pre každého. Napriek tomu štátna finančná podpora, ktorú dostávajú a politická situácia, v ktorej môžu slobodne a bez nátlaku zo strany štátu vyjadriť svoje túžby je pre lužických Srbov dobrým znamením pre rozvoj v každej oblasti.

Slovinci v Taliansku a Taliani v Slovinsku

Koncom februára 1993 sa na Strmolskom zámku, 30 km od hlavného mesta Slovinska Ljubljany, začali tajné rozhovory, ktoré dostali veľkú publicitu. Bol to, dá sa povedať, štart druhej Osimskej zmluvy, pomenovanej podľa zmluvy z Osima, ktorá bola podpísaná v roku 1975 a ratifikovaná v roku 1977, zmluva medzi Slovinskou republikou bývalého federálneho štátu Juhoslávie a Talianskom. Išlo tu o snahu talianskeho štátu zabezpečiť aj naďalej práva talianskej menšiny žijúcej v novom nezávislom

Slovinskom štáte a zároveň úsilie Slovinska zabezpečiť právne postavenie Slovincov, žijúcich v Taliansku s centrom v Terste. Do tejto skupiny boli zahrnutí aj Taliani žijúci hneď pod Slovinskou republikou v severnom Chorvátsku.

Zdá sa, že potenciál na obnovenie priateľských vzťahov medzi týmito dvoma štátmi je dostatočný. K problematike, ktorú je potrebné riešiť, patria pobrežné hranice v Terstskom zálive, ktorý bol v minulosti vstupnou bránou do Rakúska-Uhorského impéria a kompenzácia prisľúbená bývalou Juhosláviou tým Talianom, ktorým bola skonfiškovaná pôda.

Výhľady na eventuálny úspešný výsledok sú tiež dobré. Už viac než desať rokov je prostredníctvom stálych komisií nadviazaná blízka spolupráca medzi predstaviteľmi všetkých susediacich krajín, vrátane Rakúska, týkajúca sa otázok zdravotníctva, sociálnych istôt, dopravy a turistiky cez regionálnu organizáciu Alpe e Adri.

Takéto pokojné spolužitie je možné preto, lebo Taliani a Slovinci sa voči sebe správajú ako spolutvorcovia a nie ako súper. Obe skupiny spolu prešli kultúrnym a sociálnym vývojom a získali navzájom sa dopĺňajúce a rovnaké práva, ktoré sa vyvíjajú od 6. storočia. V súčasnej dobe sa pozornosť sústreďuje na novú definíciu národných a medzinárodných dohôd prijatých oboma stranami v rokoch po II. svetovej vojne. Slovinci a Taliani majú spoločný historický pôvod a predchádzajúca legislatíva umožnila vytvorenie škôl so slovinským jazykom v dištriktach Terst a Gorizia, zároveň podporila vznik slovinských médií a výskumných organizácií. Napriek tomu sa Slovinci stále domáhajú rozšírenia etnickej a jazykovej ochrany na všetky tri provincie, ktoré obývajú. O tomto sa hovorí ako o "globálnom zákone" ochrany Slovincov v Taliansku.

Talianska menšina v Slovinsku je značne menšia, je koncentrovaná v troch pobrežných samosprávnych mestách. Práva tejto menšiny sú upravované zákonom vrátane práva na vzdelanie v talianskom jazyku, a práva na pôsobenie vo výskume, médiách a publikačných aktivitách za finančnej podpory väčšinového národa. Politická reprezentácia talianskej menšiny je garantovaná prostredníctvom kresiel v štátnej rade, ale aj tak sa talianska komunita, oveľa menšia než slovinská menšina v Taliansku, obáva o svoju budúcnosť.

Po prvej svetovej vojne bolo viac než 400 000 Slovincov vystavených fašistickej politickej, kultúrnej a ekonomickej diskriminácii a striktnej politike talianizácie. Počas dekády, ktorá nasledovala po druhej svetovej vojne, takmer 15 000 ľudí so slovinskej oblasti Koper odišlo do Talianska a emigrácia pokračovala aj po podpísaní Memoranda v roku 1954, pričom celkový počet vzrástol na 25 000 – viac než polovica populácie regiónu. Tento exodus dramaticky zmenil etnické zloženie v regióne, v ktorom boli v minulosti dominantní Taliani.

Rozdielna politika a ideológia Talianska a Juhoslávie na začiatku studenej vojny zatiahli do svojho stredu aj menšiny. Napríklad používanie a vyučovanie jazyka sa stalo hlavným jablkom sváru a často aj nátlaku.

Rozpad Juhoslávie a vytýčenie novej medzinárodnej slovinsko-chorvátskej hranice znovu nastolila starú známu otázku, a obaja protagonisti pri uplatňovaní dohôd občas použili politiku "aký požičaj, taký vráť". Obe strany však v súčasnosti prehlásili, že podľa nich je tu dosť dobrej vôle a stability na vytvorenie úspešného dlhodobého základu pre spolužitie.

Etnickí Nemci v Poľsku, v Československu a v Maďarsku

Poľsko, Československo a Maďarsko po druhej svetovej vojne realizovali hromadný odsun nemecky hovoriaceho obyvateľstva ako odvetu za nacistickú okupáciu. Presídľovanie sa skončilo okolo roku 1950, ale zvyšok menšiny bol rozptýlený, aby sa uľahčila asimilácia. Východná politika Bonnu a Helsinská konferencia im nakoniec vydobyla väčšiu slobodu pohybu týkajúcu sa hlavne emigrácie do (západného) Nemecka a zmluvy, ktoré podpísal Bonn v roku 1991 so všetkými tromi krajinami, zabezpečili ochranu práv menšín.

V predvečer II. svetovej vojny sa v Poľsku nachádzalo niečo cez jeden milión etnických Nemcov. Nemecké územia na východ od Odry a Labe, ktoré sa po vojne dostali pod kontrolu Poľska, mali pred rokom 1939 takmer desať miliónov obyvateľov. Pohyb populácie a vyhodenia sťažili odhad koľko Nemcov zostalo na poľskom území po roku 1945. Západné Nemecko odhaduje 1,7 milióna, kým Poľsko 250 000. Medzi rokmi 1956 až 1959 odišlo do Nemecka v rámci zjednocovacieho programu Červeného kríža 290 000 ľudí a v rokoch 1970 až 1990 bolo udelené povolenie na odchod ďalším 970 000 Nemcom. Dnes sú práva menšiny zaručené zákonmi a sedem Nemcov bolo zvolených do dolnej snemovne poľského parlamentu.

V Československu bolo v roku 1953 obnovené občianstvo pre zvyšných 165 000 Nemcov, ale až do prijatia ústavy v roku 1968 im nebol priznaný kolektívny štatút národnostnej menšiny. Sčítanie ľudu v roku 1991 ukázalo, že za etnických Nemcov sa prihlásilo 53 418 osôb. V posledných rokoch je zjavné oživenie záujmu Nemcov o vlastnú kultúru. Prezident Havel podnietil vznik polemík v Československu, keď sa v roku 1989 ospravedlnil za masové vyhodenie viac ako troch miliónov príslušníkov nemeckej menšiny po oslobodení spod fašizmu.

Napriek jazykovej asimilácii a absencii teritoriálnych polemík, bolo z Maďarska v rokoch 1945 až 1950 vyhodených 200 000 Nemcov (jedna tretina menšiny v medzivojnových rokoch) do Rakúska a oboch nemeckých republík. Práva pre túto, dnes najväčšiu z uznaných menšín, boli obnovené v roku 1950, ale dôraz sa kládol na asimiláciu. Na začiatku osemdesiatych rokov sme boli svedkami ďalšej liberalizácie a očakáva sa právna ochrana týchto práv.

osobitného pokynu Ministerstva kultúry Slovenskej republiky nebolo dovolené zriaďovať ani rómske umelecké súbory a kultúrne inštitúcie.²⁶

Hospodársky a sociálny vývoj

Po zoštátnení baní, bánk a veľkoobchodu a po pozemkovej reforme nasledovala likvidácia malého a stredného podnikania. Štát premenil malé a stredné podniky na veľkopodniky resp. družstevné podniky a založil mnoho nových. S tým súvisel pokles zamestnanosti v agrárnom sektore, presun obyvateľstva z vidieka do miest, nástup žien do zamestnania, rozpad mnogogeneračnej rodiny a tradičných hodnôt, nástup novej sociálnej vrstvy straníckych podnikových riaditeľov, technokratov a byrokratov. Pokiaľ v roku 1948 pracovalo v priemysle 216 000 ľudí, v roku 1965 to bolo 504 000 a v roku 1985 už 800 000.

Po dvoch päťročniciach elektrifikácie, kolektivizácie a industrializácie, nastalo obdobie stagnácie. Možnosti extenzívneho rastu boli zjavne vyčerpané a bolo treba stimulovať intenzívny rozvoj, na čo sa však direktívne metódy riadenia nehodili. Ekonóm Ota Šik verejne formuloval myšlienku, ktorá visela vo vzduchu, že zmena systému riadenia hospodárstva vyžaduje zmenu politického systému. Jeho návrhy reformy boli zamietnuté. Naďalej rozhodovali kritériá straníckej disciplíny, a nie kritériá kvality a efektivity hospodárskej činnosti. Direktívny systém podviazal iniciatívu a zodpovednosť riadiacich pracovníkov. Ekonomické dôsledky boli evidentné. Kvalita výrobkov a služieb neustále klesala, tempo technickej a technologickej inovácie bolo minimálne. Ľudia sa naučili žiť nenáročne s nedostatkovou a nefunkčujúcou ekonomikou a vytvorili si pre uspokojenie vlastných potrieb paralelný trh práce a tovaru.

Politický vývin po februári 1948

Po "potrestaní vinníkov" za rozpad republiky našla si skupinovú agresiu nový objekt – vnútorného nepriateľa. Obdobie od roku 1948–1955 najlepšie charakterizuje heslo o ostružincom sa triednom boji socializmu proti jeho nepriateľským živlom. Nezákonnosť sa stala symbolom komunistickej moci. Štátna bezpečnosť hľadala neustále nových nepriateľov režimu. Z údajne politických dôvodov bolo v období od 1948–1953 odsúdených viac ako 100 000 ľudí, k trestom smrti 232 a popravených bolo 178. Sto tisíce osôb bolo bez súdu internovaných v pracovných táboroch. Komunisti najprv zlikvidovali v inscenovaných procesoch významné osobnosti politickej opozície.²⁷ Následne, aby dokázali závažnosť protikomunistickej spiknutia, odsúdili ďalšie stovky účastníkov údajného protištátného sprisahania, z čoho 10 bolo dosúdených na trest smrti. Potom prišli na rad bývalí podnikatelia, kňazi a faráři, mnísi a rádové sestry, veľkostatkári, "sabotéri", nacionalisti, vojaci zo západnej fronty, komunisti – úchylníci...

Odhalenie kultu osobnosti po smrti Stalina, najmä po Chruščovovom prejave v roku 1956, oslabilo postavenie KSSČ. Robotníci vo viacerých krajinách sovietskeho bloku revoltovali proti teroru ideológie a proti neúnosným sociálnym a pracovným podmienkam.

Spisovatelia a študenti v ČSR žiadali revíziu politických procesov 50. rokov, slobodu informácií, prístup k západnej tlači, demokratizáciu verejného života. K prvým rehabilitáciam došlo až v roku 1963, keď boli rehabilitovaní buržoázni nacionalisti, v skutočnosti komunisti a účastníci Slovenského povstania. Keď sa stal prvým tajomníkom Alexander Dubček, ujala sa iniciatívy

komunistická strana Slovenska. Slovenské masmédiá sa stali platformou kritiky falzifikácie Slovenského povstania a prezieravého postoja k slovenskej otázke. Veľa sa tiež diskutovalo o poslaní národnej inštitúcie Slovákov – Matici slovenskej – ktorej kompetencie zúžil komunistický a pražský centralizmus len na národnú knižnicu.²⁸

Pražská jar 1968

Pražské udalosti a následne udalosti v celej krajine spustila súhra viacerých faktorov, ktoré sa odohrali v približne rovnakom čase: konflikt v Ústrednom výbore KSSČ, konflikt medzi reformnými komunistami a mocou socializmu sovietskeho typu, rozhorčenie širokej verejnosti nad brutalitou zásahu voči demonštrujúcim pražským študentom.

Snahou reformných komunistov bola predovšetkým rehabilitácia samotného socializmu. Zmysel tohto obdobia však čoskoro utvárala spontánne jedajúca verejnosť sama, ktorá podstatne prekročila zámery reformných komunistov. Protitlak Sovietskeho zväzu dodal konfliktu nacionálne zafarbenie a pritiahol širšie vrstvy verejnosti.

Kríza komunistickej moci mala hlbšie príčiny. K najdôležitejším patrili hospodárske dôvody, ktoré občania pociťovali ako chronický nedostatok základného tovaru a služieb a ako narastajúci rozdiel medzi ekonomickou úrovňou západných a východných krajín.²⁹

Ďalším zdrojom napätia bolo stále nedoriešené štátoprávne postavenie Slovákov v ČSSR a doktrínarska kultúrna politika KSSČ, zaväzujúca umelcov tvoriť výlučne v duchu ideológie socializmu a záujmov celku, teda štátu.³⁰

Na októbrovom pléne najvyššieho orgánu KSSČ v roku 1967 bolo zrejme, že vedenie KSSČ stratilo nad situáciou v spoločnosti kontrolu. Komunisti aj nekomunisti sa prestali báť. Keď na januárovom zasadnutí KSSČ bola politika Novotného podrobená ostrej kritike, musel prvý tajomník a súčasne prezident republiky A. Novotný odstúpiť. Za prvého tajomníka ÚV KSSČ bol zvolený kompromisný kandidát Alexander Dubček, ktorý sa stal čoskoro najpopulárnejšou osobou v republike. Ľudia opäť čítali stránickej noviny, v ktorých sa dozvedali mnohé zamlčované skutočnosti o minulosti strany, o porušovaní zákonnosti, o zavraždených súdruhoch.

Dubček spolu s reformným krídlom komunistov chcel realizovať socializmus s ľudskou tvárou. Zdôrazňoval, že politika strany nesprie u občanov vyvolávať pocit, že sú v svojich právach a slobodách obmedzovaní vládou, ale naopak, chcel, aby v činnosti svojej strany videli záruku práv, slobôd, záujmov. Akčný program reformných komunistov tiež proklamoval ciele samostatnej zahraničnej a hospodárskej politiky, návrat do Európy, zrušenie kádového stropu, podľa ktorého isté funkcie, isté povolania mohol vykonávať len komunista. Komunistickej strane si však naďalej hodlala udržať svoju vedúcu pozíciu.

Nekomunistickej verejnosti si začala vytvárať vlastné organizácie³¹ a povzbudená odvahou intelektuálov – komunistov, domáhala sa zrušenia monopolnej moci KSSČ, slobodných volieb, parlamentu s fungujúcou opozíciou, garantovaných občianskych práv, slobody myslenia a prejavu a pod. Manifest 2 000 slov, ktorého vznik iniciovali vedeckí pracovníci,³² dokonca vyzval občanov, aby realizovali demokratický program a zakladali si vlastné občianske výbory, ktoré budú od komunistickej strany nezávislé. Búrliavo sa riešila aj otázka štátoprávneho postavenia Čechov a Slovákov,

ktorá mala širokú publicitu najmä na Slovensku. Dôležitosť sa prikládala najmä vyriešeniu problému pražského centralizmu v oblasti hospodárskej politiky.

Politika KSSČ sa čoskoro ocitla medzi dvomi mlynkými kolesami. Na jednej strane silnel tlak zo strany ZSSR, na druhej strane rástla netrpelivosť a radikalizmus intelektuálov a verejnosti, ktorá sa nechcela uspokojiť s pomalými, postupnými zmenami a bola čoraz iniciatívnejšia. Dubček, ktorý stále veril, že socializmus a ZSSR patria nerozlučne spolu, nemohol v mene záchrany idey socializmu hovoriť pravdu ani v Moskve, ani doma, a tým menej pripustiť možnosť vojenského zákroku zo strany ZSSR.

Československá verejnosť bola agresiou armád Varšavskej zmluvy otrasená. Napriek tomu zareagovala pohoťovo. Strhávala orientačné tabule, presviedčala vojakov o nezmýselnosti zásahu, koordinovala svoje aktivity proti okupantom podľa pokynov slobodného vysielania. Propagandistická činnosť konzervatívnych členov ÚV KSSČ, ktorá mala premeniť okupáciu na "pomoc", úplne zlyhala.

Duchaprítomnosť si uchovali aj reformní komunisti, ktorí zvolali zjazd KSSČ do pražského podniku, a to hneď po prvom dni okupácie. Na Vysočanskom zjazde bol zvolený nový ústredný výbor a riešila sa situácia okupovanej krajiny. O šesť dní neskôr delegáti slovenského zjazdu KSS vyhlásili Vysočanský zjazd za neplatný, lebo sa ho nezúčastnil dostatočný počet delegátov zo Slovenska. Bola to záležitosť, ktorá pomohla G. Husákovi začať s realizáciou politiky normalizácie.

Politika normalizácie – reálny socializmus

Husákova stratégia "normalizácie vzťahov so ZSSR" potrebovala obetných baránkov a legalizáciu prítomnosti sovietskych vojsk. Najprv sa Husákovi podarilo anulovať 14. Vysočanský zjazd a "pripraviť" zvolanie nového "legálneho" zjazdu strany, ktorý zvolil nový ústredný výbor. Ten potom odvolal Akčný program a schválil kapitulantský postup vedenia strany a "realistický" postoj k prítomnosti vojsk. 18. októbra 1968 Národné zhromaždenie dodatočne ratifikovalo zmluvu o dočasnom umiestnení sovietskych vojsk. Potom na Dubčekovo miesto nastúpil G. Husák a spustil "očistný proces KSSČ", exkomunikovanie reformných komunistov, čím sa redukoval počet stránikov o jednu štvrtinu.

Verejnosť sa však nechcela vzdať získaných občianskych práv a slobôd a dávala to rozmanitými spôsobmi najavo. Najhlbšie zasiahol svedomie čs. verejnosti protest študenta Jana Palacha, ktorý sa zaživa upálil. Nasledovali ďalšie ohnivý pochodne mladých ľudí, ktoré sa však pred širšou verejnosťou podarilo utajiť. Študenti pokračovali v burcovaní svedomia národa štrajkami a hladovkami.

Výročie okupácie sa každoročne pripomínalo politickými protestmi. Na okraji spoločnosti sa vytvorili združenia udržiavajúce myšlienku občianskych slobôd a dôstojnosti pri živote. V samizdatovej podobe vychádzali stovky titulov. Z nekomunistickej opozície sa tešil iste podpore zo zahraničia najmä Jan Patočka, Václav Havel a Václav Černý.

Širší záujem domácej a zahraničnej verejnosti prebudili až súdne procesy mladých nekonformných hudobníkov. V obnovennej atmosfére dôvery a verejnej podpory vzniklo hnutie občianskej iniciatívy Charta 77, ku ktorému sa pripojili aj exkomunikovaní komunisti. Toto hnutie neustále pokojne formou pripomínalo štátnej moci, že aj ona je povinná rešpektovať Listinu občianskej

práv, keďže Československo patrí k jej signatárom, čo vyvolávalo vlnu represii.

Na Slovensku našla Charta 77 len málo stúpencov (M. Kusý, M. Šimečka, D. Tatarka, H. Ponická). Väčšina nekonformných intelektuálov a umelcov sa zoskupila v alternatívnych štruktúrach okolo ochrancov prírody a katolíckych aktivistov. Ochrancovia publikovali štúdie, ktoré mapovali hlavné problémy slovenskej spoločnosti vrátane rozsahu a dôsledkov devastovaného životného prostredia (M. Huba, J. Budaj, F. Gál). Katolíci protestovali proti neobsadeným diecézám a proti prenasledovaniu duchovných. V roku 1988 usporiadali na podporu svojich požiadaviek v Bratislave sviečkovú demonštráciu, ktorá bola brutálne rozohnaná (J. Čarnogurský, F. Mikloško, J. Langoš).

Revolučný zvrät 1989 a ústavný vývin

V zamatovej revolúcii zohrali najdôležitejšiu úlohu práve tieto skupiny občianskych, zelených a katolíckych aktivistov. V Čechách sa zoskupili do hnutia Občanské fórum a na Slovensku vytvorili Verejnosť proti násiliu. Voľby v roku 1990, prvé slobodné voľby po 44 rokoch, boli vlastne referendum proti monopolu komunistickej strany. Obe hnutia získali väčšinu hlasov, hoci v nich kandidovalo niekoľko desiatok politických strán a hnutí.

Po sporoch okolo nového názvu republiky, o kompetencie federatívnej a slovenskej vlády, sa FZ vzdalo riešenia štátoprávneho usporiadania vzťahov Čechov a Slovákov a prenieslo zodpovednosť na národné parlamenty. Ani tým sa však nepodarilo do konca dvojročného funkčného obdobia nájsť obojstranne uspokojivé riešenie.

Po voľbách v júni 1992 nastal v česko-slovenských jednaniach rýchly zvrät. Iniciatívy sa ujali víťazi volieb – Občianska demokratická strana pod vedením V. Klauza a Hnutie za demokratické Slovensko pod vedením V. Mečiara. V. Klaus reagoval na Mečiarovu požiadavku medzinárodnej subjektivity Slovenska tým, že pripustil len dve možnosti, o ktorých je ochotný rokovat': o funkčnej federácii (bez medzinárodnej suverenity Slovenska) alebo o dvoch samostatných národných štátoch. Na prvom stretnutí víťazných politických reprezentácií sa V. Mečiar rozhodol pre druhú alternatívu.

V septembri 1992 schválila SNR novú ústavu, ktorá konštituuje samostatný štát ako republiku s parlamentnou demokraciou. Jej súčasťou je Listina základných práv a slobôd. Vracia sa k princípu, že štátna moc pochádza od občanov a že občan môže všetko, čo mu zákon nezakazuje a štát môže len to, čo mu zákon dovoľuje. Takisto rešpektuje princíp oddelenia moci výkonnej, zákonodarnej a súdnej.

V tretej časti ústavy sa však pripúšťa obmedzenie slobody prejavu a práva šíriť informácie, a to zákonom v prospech ochrany práv a slobôd iných, bezpečnosti štátu, verejného poriadku, ochrany verejného zdravia a mravnosti. Občanom sa priznáva vlastnícke právo, súčasne sa však pripúšťa vyvlastnenie alebo nútené obmedzenie vlastníckeho práva.

Slovenský jazyk je kodifikovaný ako štátny jazyk (článok 5) s dodatkom, že používanie iných jazykov ustanoví zákon.

Príslušníkom národnostných menšín priznáva ústava právo rozvíjať vlastnú kultúru, rozširovať a prijímať informácie vo vlastnom jazyku, zakladať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie. Právo vzdelávania vo vlastnom jazyku, používania menšinového jazyka v úradnom styku a participácia na riešení vecí

týkajúcich sa národnostných menšín sa priznáva len za podmienok, ktoré určí zákon. Zatiaľ tieto zákonné podmienky nie sú známe. Výkon práv občanov patriacich k národnostným menšinám je obmedzený podmienkou, že nesmie viesť k ohrozeniu zvrchovanosti a územnej celistvosti Slovenskej republiky a k diskriminácii jej ostatného obyvateľstva.

Ústava teda oproti predchádzajúcemu stavu negarantuje, že maďarské vzdelávacie a kultúrne inštitúcie budú naďalej plne finančne podporované štátom, ani nezaručuje proporcionálne zastúpenie menšín v zastupiteľských inštitúciách.

Ústava Českej republiky nie je ešte schválená.

Situácia národných menšín po zamatovej revolúcii

Po roku 1989 si občania maďarskej národnosti založili niekoľko kultúrnych a profesijných združení a aktivizovali sa aj politicky. Sú zastúpení v parlamente.

Atmosféra novozískanej slobody prejavu dala život niekoľkým ruským a ukrajinským spolkom.³³ Tieto organizácie sa odlišujú predovšetkým v chápaní vlastnej identity (ukrajinská vs. rusínska) ako aj v predstavách o budúcnosti svojej kultúry a jazyka.

Vnútorými problémami je tiež zmietaná rómska menšina, ktorá až do roku 1991 nemala status národnostnej menšiny a bola považovaná len za sociálne zaostalú etnickú skupinu, ktorú treba asimilovať. V apríli 1991 schválila vláda SR požiadavku, aby Rómovia boli zrovnoprávnení s ostatnými etnickými minoritami. Pri sčítaní ľudu v roku 1991 mali teda Rómovia prvýkrát možnosť prihlásiť sa k vlastnej identite. Avšak pre nízke etnické povedomie a zrejme zo strachu z diskriminácie využila toto právo asi tretina Rómov.³⁴

V období 1989–1990 si Rómovia založili okrem kultúrnych spolkov a vlastných novín aj päť politických strán.

Oživenie národného a kultúrneho života možno pozorovať aj v prípade chorvátskej menšiny. V Čechách vzniklo Združenie občanov chorvátskej národnosti a na Slovensku Chorvátsky kultúrny zväz s centrom v Devínskej Novej Vsi.

Zatiaľ platný jazykový zákon Slovenskej republiky priznáva menšinovému jazyku štatút úradného jazyka, ak podiel menšinového obyvateľstva presiahne 20% obyvateľstva v danom regióne.

Hospodárska a politická situácia po novembri 1989

Princípy parlamentnej demokracie a trhové hospodárstvo sa stali sloganom všetkých politických strán, ktoré sa buď obnovili alebo postupne vykryštalizovali z občianskych hnutí.

Sovietizácia zahraničnopolitickej orientácie skončila v roku 1990, keď Československo vystúpilo z Rady vzájomnej hospodárskej pomoci, z Varšavského obranného paktu a keď posledný vojak Sovietskej armády opustil územie republiky.

Kolaps ekonomiky ZSSR, hlavného obchodného partnera ČSFR, prinútil zahraničný obchod, aby hľadal nové odbytišťa. Súčasne je nutné transformovať centralizovanú, málo efektívnu a ťažkopádnu ekonomiku na ekonomiku regulovanú trhom a privatizovať aspoň časť štátneho vlastníctva. Celý tento proces je komplikovanejší pre slovenskú ekonomiku, kde treba súčasne konvertovať

zbrojný priemysel. Počet nezamestnaných sa pohybuje na Slovensku okolo 15%, zatiaľ čo v Čechách okolo 3%.

Vzťahy medzi Čechmi a Slovákmi

Vzťahy medzi Čechmi a Slovákmi sú stále vnímané z oboch strán ako asymetrické. Český národ je akoby v pozícii staršieho, silnejšieho a vyspelejšieho brata, ktorý priveľmi nedôveruje schopnostiam a spoľahlivosti svojho mladšieho súrodca.

České vzťahy ku Slovákom sú mimo iné zaťažené aj pocitmi zrady a nevďačnosti zo strany Slovákov. Takto je interpretované autonomistické hnutie na Slovensku v období prvej republiky, vznik Slovenského štátu, vznik federácie a politika KSS po okupácii v roku 1968.

Slovenské vzťahy k Čechom sú komplikované pocitmi, že Česi Slovákov podceňujú a že im vždy pod inou zámkou nedovolili, aby dospeli. Hoci Slováci uznávajú prednosti a prevahu Čechov v mnohých oblastiach, odmietajú zostať v pozícii nedospelého súrodca, nekompetentného rozhodovať ani o svojich vlastných záležitostiach. Neuznávaný súrodca sa búri a chce byť autonómny a rešpektovaný. Staršieho brata tieto emancipačné snahy, niekedy veľmi neohrabané a necitlivé, zraňujú. Vnímajú ich jednoznačne ako protičeské postoje, ktoré si rozhodne nezaslúžia.

Vzájomné vzťahy sa nediskutujú v pojmoch záujmov, ale predovšetkým v pojmoch morálky. Prírodné moralizovanie vzťahu neľahčuje hľadanie východiska z aktuálnej krízy.

Napriek všetkému si Česi a Slováci uvedomujú, že sú si navzájom najpriateľnejšími partnermi. Spôsobuje to nielen jazyková blízkosť, ale aj podobné historické skúsenosti spoluzitia s inými národmi strednej Európy. Popri výhodách spoločného štátu si uvedomujú aj riziká jeho rozpadu. Ak by sa konal plebiscit o budúcnosti spoločného štátu pred konečným rozhodnutím politikov, väčšina občanov by sa vyjadrila proti jeho zániku. Rozhodovanie politikov, zdá sa, je viac sytené osobnými emóciami a krátkodobými politickými a ekonomickými záujmami ako racionálnou úvahou o geopolitickom postavení Českej a Slovenskej republiky v strednej Európe.

Poznámky

- 1 vid' napr. Wilsonovo posolstvo k americkému kongresu, 8. januára 1918
- 2 vid' Peroutka, F., Budování státu 1918–1919, Lidové noviny, Praha 1991, s. 45–106
- 3 vid' predch. cit., s. 133 a Peroutka, F., Budování státu 1920, Lidové noviny, Praha 1991, s. 1023
- 4 viac v Očovský, Š., Interpretation of statistical data on nationalities, in: J. Plichtová (Ed), Minorities in Politics: Cultural and Language Rights, European Cultural Foundation, Bratislava 1992, s. 94–100
- 5 Maďarizácia v Hornej zemi Uhorska (dnešné Slovensko) ovplyvňovala etnickú štruktúru obyvateľstva už od konca 18. storočia. Napr. v období od 1880–1910 podiel slovensky hovoriaceho obyvateľstva klesol zo 60,2% na 57,7%, zatiaľ čo podiel maďarsky hovoriacich sa zvýšil z 22,2 na 30,3%.
- 6 Jazykový zákon (122/1920) bol prijatý súčasne s ústavou z roku 1920.

⁷ vid' tabuľku 1

⁸ Pri sčítaniach ľudu v roku 1910 sa národnosť odvodzovala od materinského jazyka, v roku 1921 od slobodne zvolenej národnej identity bez ohľadu na materinský jazyk, v roku 1930 sa opäť zisťoval materinský jazyk ako kritérium národnej príslušnosti. Od roku 1950 majú občania právo voliť si svoju národnú a národnostnú identitu. Oba údaje – materinský jazyk a národná príslušnosť sa zhodujú v 99% prípadoch. Výnimočne v roku 1970 3% občanov sa identifikovalo ako Slovákov, hoci slovenčinu neuviedli ako materinský jazyk.

⁹ Rakúski Nemci sa ako prví po I. svetovej vojne usilovali ustanoviť samostatnú provinciu na princípe národného sebaurčenia, ktorá by patrila pod správu Rakúska. Ukázalo sa tak, že v strednej Európe nie je možné realizovať právo na sebaurčenie do dôsledkov, ak nechceme túto oblasť roztrhať na maličkú kúsočky neschopné samostatného hospodárskeho života.

¹⁰ Medzi najvplyvnejšími politickými stranami v roku 1921 nachádzame 10 českých a slovenských strán (sociálne–demokratická, národno–demokratická, národno–socialistická, agrárna, ľudová), 5 nemeckých, 3 maďarské, 3 podkarpatsko–ruské. Nemecká a maďarská menšina mala svoje noviny, kultúrne inštitúcie a vyspelé školstvo v materinskom jazyku.

¹¹ Pri svojej návšteve v Moskve roku 1943 podpísal E. Beneš so Sovietskym zväzom zmluvu o vzájomnej pomoci v prípade novej nemeckej agresie.

¹² Podľa tohto stanného práva každý, kto poskytol hoci aj nepriamu pomoc atentátnikom alebo ich neudal, bol popravený spolu s celou rodinou. Stanné právo trvalo 5 týždňov a vyše 2200 vlastencov, významných osobností politického života bolo odsúdených na trest smrti.

¹³ vid' vládne nariadenie 231 z roku 1940.

¹⁴ vid' Tigrid, P., Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu, Sixty–Eight Publishers Corp., Toronto 1988

¹⁵ vid' Kamenec, I., Po stopách tragédie, Archa, Bratislava 1991 alebo Kamenec, I., The problem of Jewish nationality in the modern Slovak history, in: J. Plichtová (Ed), Minorities in Politics: Cultural and Language Rights, European Cultural Foundation, Bratislava 1992, s. 247–249

¹⁶ Najväčší kolaboranti sa pred súdy nedostali, lebo rýchlo prešli do služieb Komunistickej strany.

¹⁷ viac v Čierna–Lantayová, D., Mutual connection between the situation of minorities in Hungary and Slovakia after 1945, in: J. Plichtová (Ed), Minorities in Politics: Cultural and Language Rights, European Cultural Foundation, Bratislava 1992, s. 86–93

¹⁸ viac v Šutaj, Š., Changes of national identity in historical development, in: J. Plichtová (Ed), Minorities in Politics: Cultural and Language Rights, European Cultural Foundation, Bratislava 1992, s. 182–190

¹⁹ vid' Chovanec, R., Trela, R., Úvodná štúdia, v Ústava Československej socialistickej republiky, Pravda, Bratislava 1982, s. 55

²⁰ vid' predch. cit., Článok 1

²¹ vid' predch. cit., Článok 6

²² vid' predch. cit., Článok 62

²³ vid' predch. cit., Článok 9

²⁴ vid' predch. cit., Článok 97

²⁵ vid' Ústavný zákon o československej federácii z 27. októbra 1968, Článok 4

²⁶ viac v Mann, A. B., The formation of the ethnic identity of the Romany in Slovakia, in: J. Plichtová (Ed), Minorities in Politics: Cultural and Language Rights, European Cultural Foundation, Bratislava 1992, s. 261–267

²⁷ Patrila k nim napr. dr. Milada Horáková a Závaš Kalandra. Proti trestu smrti M. Horákovovej protestovalo tisíce ľudí, dokonca aj A. Einstein.

²⁸ napr. starostlivosť o slovenských krajanov v zahraničí prislúchala pražskej inštitúcii, a nie Matici slovenskej.

²⁹ Systém centrálného plánovania hospodárskeho rozvoja prekročil svoj zenit. Pokiaľ týmto spôsobom bolo možné zvládnuť obnovu povojnového hospodárstva a extenzívny rozvoj priemyselnej výroby, nebol tento systém dostatočne citlivý na to, aby odhadol a saturoval meniace sa potreby obyvateľstva. Takýto hospodársky dirigizmus neúčinkoval efektívne pri riadení stále viac intelektualizovanej práce.

³⁰ Na zjazde spisovateľov v Prahe 1967 apelovali spisovatelia (F. Hrubín, J. Seifert, V. Kaplický a L. Mňačko) na svedomie spisovateľov, aby sa prestali prepožičiavať záujmom politiky KSČ a začali písať a hovoriť pravdu. V. Havel hovoril konkrétne aj o nedemokratických pomeroch vo Zväze spisovateľov.

³¹ napr. Klub angažovaných nestraníkov, Organizácia bývalých politických väzňov etc.

³² Tento text editoval a uverejnil pod svojím menom spisovateľ L. Vaculík v niekoľkých novinách súčasne.

³³ Popri Kultúrnom zväze ukrajinských pracujúcich existuje Zväz Rusínov–Ukrajincov Česko–Slovenska, Rusínska obroda, Spoločnosť A. Duchnoviča, Ruch, Obruč, Tarasova Ukrajina a ďalšie.

³⁴ Podľa štatistík mestských a obecných úradov štátnej správy, ktoré viedli evidenciu o počtoch Rómov odkázaných na sociálnu podporu, žilo v roku 1989 v ČSFR okolo 400 000 – 500 000 Rómov.

Literatúra:

- In J. Plichtová (Ed), Minorities in Politics: Cultural and Language Rights, European Cultural Foundation, Bratislava 1992:
- Gabzdilová, S., Schools in the Slovak republic with instruction in the Hungarian language – Present status, s. 165–175
- Haraksim, Ľ., The national identity of the Rusyns of East Slovakia, s. 229–238
- Jeřábek, R., Moravian Croats – 450 Years after, s. 239–242
- Kováč, D., National minorities in Central Europe as an instrument and activity force in European politics, s. 82–85
- Magocsi, P. R., Carpatho–Rusyns: Their current status, s. 212–223
- Mušinka, M., The Rusyns–Ukrainian minority in Slovakia, s. 224–228

Lipták, E., A History of Slovakia and the Slovaks, Ministry of International relations, Bratislava 1991

Tigrid, P., Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu, Sixty–Eight Publishers Corp., Toronto 1988.

Tabuľka č. 1 Etnická štruktúra obyvateľstva podľa sčítania ľudu v roku 1921 (v tisícoch).

Etnicita	Územné celky				ČSR
	Čechy	Morava Sliezske	Slovensko	Podkarpatská Rus	
česko-slovenská	4 713,4	2 595,5	2 345,9	34,0	9 688,8
nemecká	2 270,9	800,0	147,5	13,2	3 231,7
maďarská	7,6	2,9	572,0	109,5	692,0
ruská rusínska	7,2	4,0	91,1	447,0	549,2
poľská	1,2	79,4	0,9	0,2	81,7
židovská	2,7	17,3	65,4	91,3	186,7
cigánska	0,0	0,2	30,6	1,4	32,2
rumunská	0,2	0,0	0,1	12,7	13,0
juhoslávská	0,6	2,1	0,4	0,1	3,1
iná	0,8	0,2	0,3	0,0	1,3
celkom	7 014,6	3 501,7	3 254,2	709,1	14 479,6

Tabuľka č. 2 Etnická štruktúra obyvateľstva podľa sčítania ľudu v roku 1991 (v tisícoch).

Etnicita	Územie		ČSFR
	Čechy a Morava	Slovensko	
česká	9 776,4	53,4	9 829,8
slovenská	322,5	4 511,7	4 834,2
nemecká	48,3	5,6	53,9
maďarská	20,5	566,7	587,2
rusínska	2,2	16,9	19,1
ukrajinská	7,7	13,8	21,5
poľská	59,1	2,9	62,0
rómska	28,1	80,6	108,7
iná a neurčená	42,8	17,1	59,9
celkom	10 237,6	5 268,9	15 506,5

Tabuľka č. 3 Podiel maďarskej menšiny na celkovej počte obyvateľov Slovenska

Rok	Slováci v tisícoch	%	Maďari v tisícoch	%	Celkom
1921	1 952,9	65,1	650,6	21,7	3 000,8
1930	2 250,6	67,7	585,4	17,6	3 324,1
1937	2 374,2	67,1	622,8	17,6	3 540,2
1950	2 982,5	86,6	354,5	10,3	3 442,3
1960	3 560,2	85,3	518,8	12,4	4 174,0
1980	4 317,0	86,5	559,5	11,2	4 991,2
1991	4 511,7	85,6	566,7	10,8	5 268,9

Etnickí Poliaci na Ukrajine, v Bielorusku a v Litve

Dr. Keith Sword

Historický vývoj

Prítomnosť poľských národnostných menšín východne od rieky Bug je z veľkej miery možné pripísať presúvaniu hraníc a stáročia trvajúcej zápasu o rozhodujúci vplyv vo východnej a strednej Európe medzi Poliakmi a Rusmi. Spojené kráľovstvo Poľska a Litvy sa v časoch najväčšieho rozmachu na začiatku 17. stor. rozprestieralo od Baltického mora k Čiernemu moru a na východe siahalo takmer až po Moskvu.

Obdobie úpadku, ktoré sa začalo koncom 17. storočia, kulminovalo rozdelením Poľska v rokoch 1772 až 1795. V situácii, keď sa východné teritórium Poľska zredukovalo iba na gubernie Ruskej ríše, urobili oficiálni predstavitelia cárskeho Ruska niekoľko pokusov o oslabenie poľského vplyvu v regióne. Stalo sa tak najmä po dvoch veľkých povstaniach proti cárskej vláde – v rokoch 1831 a 1863, keď desaťtisíce Poliakov zo statkárskeho kruhu a inteligencie nútene odišli do exilu na Sibír.

Poľská štátnosť bola obnovená v roku 1918, ale východné hranice štátu dostali konečnú podobu až po dohode z Rigy (1921), ktorá formálne ukončila poľsko-bolševickú vojnu. Táto mierová zmluva Poliakom zaručila vrátenie východných území rovnajúcich sa približne ploche, ktorú Poľsko vlastnilo po druhom delení (1793). Poľský vplyv na tomto teritóriu však počas štyroch generácií vlády Ruska zoslabol. Poľská vláda sa v medzivojnovom období musela vysporiadať s buržoázno-nacionalistickým cítením ukrajinskej, bieloruskej a židovskej populácie v oblasti, v ktorej Poliaci tvorili menej ako 50% obyvateľstva.¹

Na sovietskej strane hranice bolo v polovici 20. rokov 782 300 sovietskych občanov poľského pôvodu, z ktorých takmer dve tretiny (496 000) žili v Ukrajinskej republike.² Tento oficiálny údaj by sa však mal porovnať s odhadom 3 milióny, ktorý v roku 1920 urobili v Sovietskom Rusku poľskí komunisti.³ V počiatočných rokoch sovietskej vlády sa Poliakom dostalo osvietenejšieho zaobchádzania. Na územiach s mimoriadne hustým poľským osídlením boli vytvorené dva malé autonómne poľské regióny – jeden v Žitomirskej oblasti Ukrajiny (1925) a druhý v Minskej oblasti Bieloruska (1932).

Tolerantnosť Moskvy voči poľskej etnickej autonómii však netrvala dlho. Počas 30. rokov, keď sa upevňovanie stalinskej moci zvrhlo na masový teror, zhoršila sa aj situácia etnických Poliakov. Polovica 30. rokov priniesla koniec "poľského experimentu" a po zrušení autonómnych regiónov nasledovala masová represia. V rokoch 1936 až 1938 boli tisíce Poliakov z Ukrajiny a Bieloruska násilne deportované, alebo sa stali obeťami oddielov smrti NKVD. Väčšina z transportovaných Poliakov skončila cestu v Kazachstane, ale niektorí boli premiestnení do ešte vzdialenejších oblastí na Sibír.⁴

V Poľsku sa krátka epizóda samostatnosti skončila v septembri 1939, keď sa krajina znovu rozdelila, tentoraz v dôsledku nacisticko-sovietskeho paktu. ZSSR zabral 52 percent poľského územia a v rámci svojej anektačnej politiky deportoval státisíce obyvateľov regiónu – najmä, i keď nie výlučne, etnických Poliakov.⁵

Na konci druhej svetovej vojny sa víťazní spojenci dohodli, že ZSSR si má ponechať obrovské územie poľského teritória východne od rieky Bug a Poľsko má byť kompenzované na úkor Nemecka. Východné provincie Poľska, ktoré sa v tomto čase už nachádzali pod sovietskou vojenskou okupáciou, pohltila Bieloruská a Ukrajinská republika, pričom mesto Viľňus a jeho okolie pripadli Litve.

Povojnová dohoda medzi Poľskom a ZSSR viedla v rokoch 1945–1948 k repatriácii viac ako 1,5 milióna Poliakov zo ZSSR.⁶ Ďalších 245 000 nasledovalo, keď sa v rokoch 1955–1959 obnovilo repatriáčne hnutie.⁷ Napriek tomu výsledky povojnového sovietskeho sčítania ľudu ukázali, že v ZSSR zostal viac ako milión etnických Poliakov. Najnovšie sčítanie ľudu z 1989 prinieslo údaj 1 126 334 vrátane kolónie 60 000 Poliakov v Kazachstane. Z celkového počtu je asi 80% (932 300) koncentrovaných v troch republikách susediacich s východnou hranicou Poľska.⁸

V posledných rokoch sa o oficiálnych výsledkoch sčítania ľudu veľa diskutuje. Niektorí pozorovatelia sú toho názoru, že skutočný počet "sovietskych Poliakov" sa pohybuje medzi 2–4 miliónmi.⁹ Je pravda, že za sovietskeho režimu sa oficiálne veľmi neodporúčalo uvádzať poľskú národnosť, a preto sa pravdepodobne v rámci sovietskej spoločnosti vyskytuje mnoho tisíc "utajených" Poliakov. Čas a zmiešané manželstvá však tiež urobili veľké zásahy do etnickej poľskej komunity. Zo sčítania ľudu z roku 1988 je zjavné, že asi iba 30 % zaznamenaných Poliakov označilo poľštinu za svoj prvý (preferovaný) jazyk.¹⁰

Glasnosť a perestrojka, ktoré priniesla éra Gorbačova, podnietili medzi ľuďom ZSSR oživenie národného cítenia a snáh. Aj medzi Poliakmi sa po roku 1989 prebudilo etnické cítenie a túžba obnoviť kontakty s Poľskom a znovu objaviť vlastné kultúrne dedičstvo.

Od roku 1991, a teda od rozpadu ZSSR a vytvorenia jeho nástupníckych republík ako samostatných štátov, sa situácia poľskej národnostnej menšiny na východe stala predmetom diskusií a rokovaní medzi Varšavou a republikovými vládami vo Viľňuse, Minsku a Kyjeve. Rastúce uvedomenie nepriaznivej materiálnej a kultúrnej situácie druhov na východnými hranicami malo medzi Poliakmi v Poľsku za následok výzvy na finančnú pomoc, posielanie kníh, učiteľov, kňazov, organizovanie kurzov pre "východných Poliakov" a prázdninových táborov pre deti.

Oveľa naliehavším problémom pre varšavských politikov je, čo robiť v prípade ekonomického kolapsu na východe, ktorý môže viesť k prílevu veľkého počtu utečencov zo susediacich republík. Zmocnenec pre záležitosti utečencov poľského ministerstva vnútra v polovici roku 1991 vyhlásil, že o repatriáciu zo ZSSR sa snaží približne milión etnických Poliakov. Medzi žiadateľmi o presídlenie sú zväčša zamestnanci kolchozov, robotníci v priemysle a starší ľudia alebo ľudia v zlej materiálnej situácii. Podľa názoru hovorca prednosť v repatriácii majú Poliaci zo vzdialenejších a nehostinných oblastí – zo Sibíri alebo Kazachstanu.¹¹ Poľská verejná mienka (podľa prieskumov zo začiatku roku 1992) presídľovanie etnických Poliakov vcelku schvaľuje, a to napriek rastúcemu podráždeniu zo stúpajúceho počtu utečencov a emigrantov prichádzajúcich do Poľska z východu a juhu.¹²

Ukrajina

Poliaci na Ukrajine tvoria piatu najväčšiu etnickú skupinu v republike, ale ich počet v posledných rokoch klesol z viac ako 363 000 v roku 1959 na 219 000 v r. 1989. Táto komunita sa teda

zmenšila približne o 40% v absolútnom pohľade, relatívne klesla dokonca ešte viac – z už aj tak zanedbateľných 0,9 percent na 0,43 percent obyvateľstva republiky.¹³

Kľúčom k poklesu počtov je geografické rozptýlenie komunity. Len 30% Poliakov v republike žije v západných okresoch – to znamená v oblastiach, ktoré boli poľské pred septembrom 1939. Z 2 280 000 Poliakov, ktorí obývali tieto regióny pred vojnou, je dnes registrovaných len 75 000. Z tohto počtu možno 40 000 nájsť v okolí Lvova.¹⁴ Väčšinu Poliakov v republike – zostávajúcich 70% – nájdeme ešte východnejšie. Veď jediné oblasti, ktoré osídľovali Poliaci, ktoré sa pokladali za dostatočne husto osídlené na to, aby boli zahrnuté do sovietskeho etnografického atlasu z roku 1964, sú v oblastiach Žitomir, Vinnyca a Chmel'nyckij, ktoré od 18. storočia nepatrili Poľsku.¹⁵

V povojnovom období mali Poliaci len málo príležitostí na vyjadrenie svojho národného citenia alebo na činnosť po etnickej línii. Napríklad v Lvove zostali po roku 1946 otvorené iba štyri kostoly. Poľskí kňazi a jeden rád poľských mníšok napriek problémom a prenasledovaniu pomáhal udržiavať náboženské a národné hodnoty tým, že sa v súkromných domoch vyučoval katechizmus, vykonávali sa krsty, uzatvárali manželstvá atď.¹⁶

V priebehu roku 1989 začalo Ukrajinské ľudové hnutie pre obnovu (Ruch) oveľa aktívnejšie napádať diktát Moskvy. V tomto roku bol publikovaný jeho predbežný program a 16. júna 1990 Ruch zverejnilo deklaráciu zvrchovanosti Ukrajiny. Toto ovzdušie etnickej a národnej obrody prinieslo uvedenie aj medzi Poliakmi v republike. 13. mája 1990 sa v Kyjeve konal kongres Poliakov žijúcich na Ukrajine. Kongres vyzval Ukrajinskú najvyššiu radu na vytvorenie legislatívy, ktorá by vo všeobecnosti definovala postavenie menšín v rámci republiky. Bol to prvý kongres svojho druhu, ktorý sa konal na Ukrajine a jeho delegáti diskutovali o vytvorení škôl s poľštinou ako vyučovacím jazykom, o vydávaní novin v poľskom jazyku, aby sa tak oživila všeobecná poľská kultúra na Ukrajine.¹⁷

Takýto krok vyplýval z naliehajúcej potreby. Z 219 179 etnických Poliakov zaregistrovaných na Ukrajine len 27 500 (12 percent) uviedlo, že poľštinu považujú za svoj prvý jazyk.¹⁸ Táto situácia vznikla ako následok zmesi všeobecných asimilačných tendencií a oficiálneho tlaku. Do roku 1990 sa vyučovalo v poľskom jazyku len na dvoch školách (vo Lvove). Neexistovali žiadne poľské noviny a pri získavaní publikácií v poľštine vznikali značné problémy – hlavne pri náboženských materiáloch – aj keď neoficiálna sieť bola v pašovaní poľských kníh do väčších centier poľskej populácie úspešná.¹⁹

Koncom 80. rokov sa začalo s vracaním rímskokatolíckych kostolov, ktoré boli v 40. rokoch vyvlastnené komunistami, späť do rúk cirkvi. Medzi ne patrili kostoly v mestách Rava Ruska, Drohobyč, Rudky a Horodok. Znovuotvorenie kostolov na západnej Ukrajine a celebrazie omše v poľštine veľmi napomohlo pri obnovení dôvery medzi Poliakmi, ktorí potom začali navštevovať obrady v oveľa väčšom počte, než sa pôvodne predpokladalo.²⁰

Prvé pokusy Poliakov organizovať kultúrne spoločnosti dostali poväčšine veľkú podporu od obyvateľstva Ukrajiny. Snahy o obnovenie poľských kultúrnych pamiatok a historicky významných miest, ako je napríklad Lyčakovský cintorín vo Lvove, boli schválené hneď na začiatku.²¹ V júli 1991 generálny tajomník Ruchu prehlásil, že hnutie sa bude snažiť o ochranu záujmov všetkých menšín na území Ukrajinskej republiky.²²

V mnohých pozitívnych reakciách ukrajinských vodcov na poľskú menšinu možno vidieť uznanie spoločných kultúrnych zväzkov

a ocenenie inšpiračného precedensu, ktorým je hnutie Solidarita v Poľsku. Treba dúfať, že nepokojná história poľsko-ukrajinských vzťahov vstupuje do novej etapy.

Bielorusko

Aj keď veľkosť poľskej komunity v Bieloruskej republike presahuje 400 000 (najvyššia absolútna koncentrácia na území bývalého ZSSR), tvorí len asi 4 percentá celkovej populácie republiky a je treťou najväčšou etnickou skupinou. Poľský prvok obýva najmä 120 km široký a 300 km dlhý pás územia, ktorý sa rozprestiera od poľskej hranice na severozápade popri hraniciach Litvy až po Lotyšsko. Mesto Grodno (po bielorusky Harodnia) a jeho okolie má mimoriadne vysokú hustotu Poliakov. V Grodne samotnom je ich 65 000 – štvrtina populácie. Veľa Poliakov je možné nájsť aj pri mestách Lida, Novogrudok a Baranoviči.²³

Počet Poliakov v Bielorusku, ktorí podľa sčítania v roku 1989 uvádzali poľštinu ako svoj prvý jazyk, je 55 727 – iba 13 percent. Na porovnanie – 64 percent uvádza ako prvý jazyk bieloruštinu. (Je to podobný prípad ako v susednej Ukrajine, ale odlišuje sa od situácie v Litve).²⁴

S narastajúcimi slobodami za Gorbačova v 80. rokoch narástol aj bieloruský nacionalizmus. Snahy nasmerované na získanie nezávislosti sa koncentrovali na hnutie Adradzenie (Bieloruský ľudový front). Zvrchovanosť Bieloruska bola vyhlásená 27. júla 1990.

V dôsledku nej nastalo oživenie poľského národného citenia. V máji 1989 bol v Baranovičiach založený Klub poľského jazyka a literatúry. Asi v rovnakom čase sa v Grodne sformovala poľská Kultúrna spoločnosť Adama Mickiewicza a už veľmi skoro sa mohla pýšiť niekoľkými tisícami členov, v Minsku začala vo februári 1990 pôsobiť poľská kultúrna spoločnosť.²⁵ Tieto a iné poľské spoločnosti boli vytvorené na to, aby šířili poľský jazyk a kultúru. Ich založenie bolo spojené s požiadavkami, aby poľský jazyk a kultúra boli oficiálne uznané a aby poľské deti mali právo na vzdelávanie v poľštine. Tieto požiadavky vznikli v bieloruskom zväze Poliakov, ktorého ustanovujúca konferencia sa konala 16. júna 1990 v Grodne.²⁶ Zväz bol vytvorený hlavne ako kultúrno-spoločenská skupina s cieľom obsiahnuť všetky regionálne asociácie na území republiky, napriek tomu sa však stal politickým hovorcom poľskej komunity.²⁷

Určité skryté dlhotrvajúce napätie existuje v náboženských záležitostiach. V posledných rokoch, pokiaľ vôbec bolo náboženstvo tolerované, mali Bielorusi možnosť voľby medzi pravoslávnu cirkvou s jej rusifikačnými tendenciami, alebo rímskokatolíckou – uniátskou, v Bielorusku známou ako "poľská cirkev". (Iba nedávno začala v republike znovu pôsobiť gréckokatolícka – uniátska – cirkev.) Napätie medzi poľskými a bieloruskými rímskokatolíckmi je sústredené na fakt, že väčšina kňazov sú Poliaci. Keď mal byť v júli 1989 po 60 rokoch uvedený do úradu prvý katolícky biskup v Bielorusku, voľba padla na Poliaka – otca Tadeusza Kondrusiewicza.²⁸ Navyše, aby sa vyriešil problém nedostatku kňazov, uzatvorili sa zmluvy s kňazmi zo susedného Poľska. Zo 60 rímskokatolíckych kňazov pôsobiacich v roku 1990 v Bielorusku len hrstka nebola poľská.²⁹

Náboženstvo možno teda označiť za jednu z oblastí, v ktorej bolo o Poliakov dobre postarané. Náboženstvo naozaj slúžilo pre mnohých ľudí ako kultúrny životný názor. Napriek tomu je v určitom zmysle paradoxné, že pre mnohých, ak aj nie pre väčšinu veriacich, poľština nie je živým jazykom na každodenné použitie, ale len jazykom liturgie. Bieloruský ľudový front

(Adradzenie) vyslovil požiadavku, aby sa ako liturgický jazyk vo všetkých kresťanských kostoloch v republike zaviedla bieloruština.³⁰

Vzťahy medzi Poliakmi a Bielorusmi sú inak harmonické. Rovnako ako Poliaci v iných republikách bývalého Sovietskeho zväzu, aj bieloruskí Poliaci teraz zažívajú znovuoobnovenie zväzkov s kultúrou predkov a s "etnickou domovinou" – Poľskom. Tlačia a rozširujú sa časopisy v poľštine, nadviazala sa spolupráca s poľskými univerzitami a kultúrnymi centrami v Poľsku a na západe. S prudkým nárastom dôvery vo vlastnú etnickú identitu vzniká zaujímavá otázka – koľko Poliakov sa objaví pri prvom samostatnom bieloruskom sčítaní ľudu.

Litva

Podľa sčítania ľudu z roku 1989 dosahuje počet Poliakov v Litve 258 000 a tvorí tak sedem percent celkovej populácie republiky. Litva je skutočne jedinou oblasťou bývalého ZSSR, v ktorej sa počet Poliakov od vojny zvýšil (v roku 1959 to bolo 230 000), aj keď poklesol z percentuálneho hľadiska. Poliaci sú sústredení v rajónoch Viľňus, kde tvoria 63,3 percent populácie, Solcininkai (80% obyvateľstva), Trakai (33,8%) a Svencionai (28,8%). Viac ako tretina Poliakov býva vo Viľňuse tvoriac takmer pätinu obyvateľov mesta.³¹

Litovskí Poliaci žijú na juhu a východe republiky v rajónoch, ktoré boli pred druhou svetovou vojnou súčasťou Poľska. Dnes je už ťažké objaviť stopy predvojnovkej poľskej štvrtmilionovej komunity v strednej Litve. Tu je dôležité mať na zreteli, že Poliaci sú autochtónnou menšinou. Nie sú výsledkom nedávnych migračných hnutí, ale vlastne uviazli v pohyboch medzinárodných hraníc. Oni samotní a ich predkovia stovky rokov žili a obrábali pôdu v tomto regióne.

Sedemdesiat percent Poliakov sú roľníci a mnoho z nich sa sústreďuje v hospodárskych usadlostiach na juhu republiky – v regióne, ktorý je podľa kritérií severu relatívne málo vyspeľý. Poliaci sa sťažujú na nedostatok vládnych investícií v regióne (napríklad spomínajú zlé lekárske zariadenia), na pracovnú diskrimináciu, tlak na politizovanie³² a na nedostatok príležitostí na dosiahnutie vyššieho vzdelania.

Poliaci sú tiež sklamaní aktivitami predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi v republike. I keď sú Litovci aj Poliaci prevažne rímskokatolíci, tvrdí sa, že činnosť niektorých litovských kňazov je otvorene nepriateľsky zameraná voči poľským hodnotám a kultúre. Údajne sa snažia potlačiť a obmedziť poľské národné citenie, napríklad odmietajú celebrovať omšu alebo spovedať v poľštine.³³

Je možné, že v mestských oblastiach sa mládež stane bilingválnou alebo dokonca trilingválnou, ale v izolovanejších vidieckych komunitách sa Poliaci bránia učiť po litovsky. Mnohí Poliaci sa ako sovietski občania radšej učili rusky, pretože to bolo výhodnejšie z profesijného hľadiska a bol to v každom prípade slovanský jazyk, teda oveľa ľahší. Medzi Litovcami toto odmietanie učiť sa ich jazyk vyvolalo rozhorčenie, pretože niektorí z nich v tom videli znak, že Poliaci nechcú prijať súčasný status quo a stále snívajú o územnej "unifikácii" s Poľskom.³⁴ V skutočnosti je aktuálnou poľskou požiadavkou iba uznanie vlastného jazyka za oficiálny jazyk v oblastiach, v ktorých tvoria väčšinu populácie.

Je ale ironiou, že z hľadiska kultúry sa Poliakom v Litve darilo oveľa lepšie ako ich spolunárodovcom v iných republikách. Litva bola jedinou republikou, v ktorej sa na základných a stredných

školách používal poľský jazyk (aj keď ich počet klesol z 260 v päťdesiatych rokoch asi na 85 v deväťdesiatych rokoch).³⁵

Litva bola domovom jediných novin v poľskom jazyku v ZSSR – *Czerwony Sztandar* (Červená zástava). Dnes v Litve vychádza celý rad poľských periodík (napr. *Magazyn Wilenski*, *Znad Wilii*, *Ojczyzna*, *Kurier Wilenski*), ktoré reprezentujú rozličné politické zoskupenia a názory.

Perspektíva nezávislej a demokratickej Litvy však ohrozila pozície a vplyv poľskej nomenklatúry. Je pravda, že poľskí poslanci na národnej úrovni reprezentujú rôzne póly politického spektra. Z desiatich Poliakov v litovskom parlamente v roku 1991 traja zastupujú Sajudis (Litovské národné hnutie), šiesti reprezentujú zväz Poliakov a jeden je nezávislý.³⁶ (Zväz Poliakov v Litve mal svoj prvý kongres v apríli 1989.) Ale práve stranícki tajomníci na miestnej úrovni hrali "národnou kartou" tým, že zdôrazňovali obavy etnických Poliakov a ovplyvňovali ich, aby sa postavili proti snahám o nezávislosť Litvy, alebo ich aspoň bojkotovali. Táto situácia kulminovala na jar a v lete 1991, keď za pokusom o vyhlásenie "Poľského autonómneho regiónu" v rajónoch Viľňus a Solcininkai nasledovalo augustové deklarovanie podpory prevratu proti prezidentovi Gorbačovovi oboma radami rajónov.³⁷ Zdôvodnenie bolo jednoduché: predpokladalo sa, že opätovné uchvátenie moci a vlády Moskvou bude znamenať koniec snahám litovských nacionalistov (Sajudis) o získanie samostatnosti.

Potlačenie puču zdiskreditovalo miestnych poľských vodcov. Podľa názoru Litovcov bola poľská podpora puču zradou (Litva deklarovala svoju nezávislosť už v marci 1990). Na začiatku septembra 1991 hlasoval litovský parlament za zrušenie dvoch miestnych rád vo Viľňuse a v rajóne Solcininkai. Tento čin signalizoval obdobie konfrontácie medzi poľskou menšinou a litovským vedením. Neustále dôraznejšie výzvy Poliakov nakoniec prinútili varšavskú vládu, aby chtiac–nechtiac intervenovala. Len postupne sa v roku 1992 podarilo situáciu upokojiť.³⁸

Medzi Litovcami a Poliakmi už dlhú dobu pretrvávajú dedičstvo vzájomnej nedôvery. Vzniká tu nebezpečenstvo, že aktivity zdiskreditovaných vodcov poľskej komunity budú mať za následok prítvrdenie politiky voči poľskej menšine. Pozitívom je postoj poľskej vlády, ktorá preukázala veľkú zdržanlivosť a porozumenie, napr. pre obavy Litvy o osud regiónu, a potom aj pre ich strach z pohľadovania historicky dominantnou poľskou kultúrou. Varšavské orgány neoblomne odmietajú zatiahnutie do potenciálneho konfliktu. Dúfajme, že podobnú zdržanlivosť preukáže aj vláda Litvy.

Poznámky

¹ Politický historik E. Rozek uviedol údaje pochádzajúce z poľského sčítania ľudu v roku 1931, ktoré ukazujú, že vo východných provinciách medzivojnového Poľska – tie, ktoré boli v roku 1939 okupované ZSSR – tvorili etnickí Poliaci len dve pätiny (39,9%) populácie.

Rozek, E., Allied Wartime Diplomacy. A Pattern in Poland, Boulder, COL., 1989, p. 37.

² Iwanow, M., "Polonia w Związku Radzieckim okresu międzywojennego. Kontrowersje wokół liczebności," *Dzieje Najnowsze*, Warszawa, vol. XLX (1987), p. 37.

³ Pozri Najdus, W.: *Lewica polska w Kraju Rad, 1918–1921*, Warszawa, 1971, s. 412–4.

- ⁴ Iwanow, M.: Polacy w Związku Radzieckim w latach 1921–1939, Wrocław, 1990, s.33.
- ⁵ Pozri Rozek, c.d., s. 39–42. Tiež Gross, J. T.: Revolution from Abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Bielorussia. Princeton 1988, Ch.6., Siemaszko, Z. S.: The Mass Deportations of the Polish Population to the USSR, 1940–41 in Sword, K.(ed.): The Soviet Takeover of the Polish Eastern Provinces, 1939–41. London 1991.
- ⁶ Czerniakiewicz, J.: Repatriacja ludności polskiej z ZSRR. Warszawa 1987, s.54. Pozri tiež Kersten, K.: Repatriacja ludności polskiej po drugiej wojnie światowej. Wrocław 1974.
- ⁷ Siedlecki, J.: Losy Polaków w ZSRR w latach 1939–1986. London 1987, s.238.
- ⁸ Údaje sovietskeho sčítania ľudu v roku 1989 sú prevzaté z: Vestnik statistiki, Moskva 1990, č.10.
- Počet Poliakov v ZSSR v povojnových rokoch neustále klesal, ako dokumentujú výsledky sčítania:
r.1959	1 380 282	0,7%
r.1970	1 167 525	0,5%
r.1979	1 151 000	0,4%
- Prameň, J. Z.: Polacy w obecnych granicach ZSRR. Tydzien Polski, London, 28.6.80.
- ⁹ Pozri Gasior, K.: Poles in the Soviet Union. Radio Liberty. Report on the USSR, 28.12.90, č.11.
- ¹⁰ Pozri pozn. 8
- ¹¹ Uvedené v Dziennik Polski, London, 26.7.91.
- ¹² Výsledky prieskumu verejnej mienky v Poľsku uskutočnené CBOS boli uverejnené v: Gazeta Wyborcza, Warszawa, 674, č.205, 3.9.91.
- ¹³ Údaje zo sčítania ľudu v roku 1989 pre Ukrajinu sú z: Vestnik Statistiki, Moskva, 1991, č. 1. Údaje pre tú istú republiku sú uvedené v: J. Z.: Polacy w obecnych granicach ZSRR (ako pozn. 8).
- ¹⁴ V článku som používal ruskú formu názvu mesta – Lvov, ktorá je anglofónnym čitateľom známejšia ako poľská alebo ukrajinská verzia. Napriek tomu by čitateľ mal poznať alternatívne verzie, ktorými sú: poľská – Lwow, ukrajinská – Lviv, nemecká – Lemberg. Inde som použil také verzie názvov miest, ktoré sú pre atlasy v anglickom jazyku najbežnejšie.
- ¹⁵ Rozanski, Z.: Polacy v ZSRR. Dziennik Polski, London, 3.10.91. Mnoho z Poliakov vo východnej Ukrajine sú rodiny, ktoré boli deportované do Kazachstanu v 30. rokoch a ktoré sa v 50. rokoch vrátili do svojich domovov.
- ¹⁶ Kamilewski, Ks. L.: Głos ze Lwowa. Tydzien Polski, London, 16.6.90.
- ¹⁷ Lemiski, K.: Polish political activism in the USSR. Radio Liberty. Report on the USSR, vol.2, č.36, 7.9.90, s. 14.
- ¹⁸ Vestnik Statistiki, 1990, č.11.
- ¹⁹ Kamilewski, c. d., Lemiski, c.d.
- ²⁰ Kamilewski, c. d., tiež Hlebowitz, A.: Znow we Lwowie... Tydzien Polski, London, 6.3.90.
- ²¹ Brykowski, R.: Cmetarz Orlat na Lyczakowie. Dziennik Polski, London, 6.11.90.
- ²² Citované v: Le Monde, 18.7.90.

- ²³ Leminski, c. d., s.14. Rozanski, Z.: Polacy v ZSRR. Dziennik Polski, 3.10.91.
- ²⁴ Vestnik Statistiki, 1990, č.11, s.73. Tiež Rozanski, c. d.
- ²⁵ Leminski, c.d. Tiež Czarniecki, R.: Polacy na Minszczyźnie. Tydzien Polski, 12.5.90.
- ²⁶ Leminski, c.d. Tiež Ungar, Z.: Nadszedł czas działania. Dziennik Polski, 4.12.90.
- ²⁷ Leminski, c.d.
- ²⁸ Zaverucha, I.: The situation of Roman Catholics in Belorussia. Radio Liberty. Report on the USSR, vol.2, č.19, 11.5.90.
- ²⁹ Czarniecki, c. d.
- ³⁰ K tejto téme pozri: The Situation of the Roman Catholic Church in Belorussia. Religion in Communist Lands, č.10, Autumn 1982, s.178–87., Mirski, J.: Problemy jazykowe w kościołach rzymsko-katolickich na Białorusi i na Ukrainie po drugiej wojnie światowej. Zeszyty Historyczne, č.79, 1987, s.116–137. Romanowski, A.: Minsk Wierny. Tygodnik Powszechny, Krakow., Ambrose, E.: Language and Church in Bielorussia. Radio Liberty. Report on the USSR, vol.2, č.6, 9.2.90.
- ³¹ Vestnik Statistiki, 1991, č.1. Tiež Girnius, S.– Sabbat – Swidlicka, A.: Current Issues in Polish–Lithuanian Relations. Radio Free Europe. Report on Eastern Europe, vol.1, č.1, 12.1.90.
- ³² Pozri poznámky poľského senátora z Viľňusu, Jána Ciechanowicza, citované v: Polish Express, Chicago, č.139, júl 1990. Cielenejší útok v otázke diferencovaného zdravotného zabezpečenia a jeho dôsledkov je v: Sawosko, A.: Stan zdrowotny rajonu wilenskiego, 1987–1989. Magazyn Wilenski, č.23, 1990.
- ³³ Pretože sa tak málo Poliakov naučilo po litovsky, zavedenie litovského jazykového zákona – 18.11.88 a 25.1.89 vyvolalo silný poľský odpor. Podľa tohto zákona nielenže bola litovčina uznaná za úradný jazyk republiky, ale od každého štátneho úradníka sa vyžadovala aspoň základná znalosť tohto jazyka. Burant, S.: Polish–Lithuanian Relations: Past, Present and Future. Problems of Communism, máj – jún 1991, s. 80.
- ³⁴ Poľskí politici dali mnoho záruk, že ich krajina nemá žiadne územné nároky voči Litve. Pozri Burant, c. d., s. 83.
- ³⁵ Počet škôl sa znížil z vyše 260 v 50. rokoch na len 85 v 80. Jeden z vedcov poukazuje na fakt, že táto situácia nastala z dvoch príčin. Po prvé, počet škôl v celej Litve klesol počas štvrt' storočia po roky 1987–88 takmer o dve tretiny. Po druhé, mnohí poľskí rodičia radšej posielali deti do ruských škôl, pretože si mysleli, že im to poskytne lepšie výhľadky pre budúcu kariéru. Pozri Sabbat–Swidlicka, A.: Current Issues in Polish–Lithuanian Relations. Radio Free Europe, Report on Eastern Europe, vol.1, č.2, 12.1.90.
- ³⁶ Boguslawski, A.: Głos z Litwy nad Sekwana. Tydzien Polski, 6.4.91. Článok tvorí rozhovor s poľským senátorom Janom Sienkiewiczom.
- ³⁷ Pozri Wojczyk, J.: Polacy na Litwe. Tydzien Polski, 9.3.91, de Weyenthal, J. B.: The Polish–Lithuanian Dispute. Radio Free Europe. Report on Eastern Europe, 11.10.92.
- ³⁸ Pozri článok Do Europy czy na Balkany? Gazeta Wyborcza, Warszawa, 9/9/91. Tiež Clough, P.: Poland s Ireland Could Develop into a Festering Sore. The Independent, 16.12.91.

Rusíni v Zakarpatsku

Prof. Paul Robert Magosci

Do roku 1989 boli Rusíni pre svet takmer neznámym pojmom. Týmto menom začali byť označovaní až po rozsiahlych zmenách v politickom priestore strednej a východnej Európy. Všetci východní Slovania v stredných a severných regiónoch karpatských hôr, ktorí sami seba tradične nazývali Rusíni alebo Rusnáci a ktorých takto volali aj iní, boli po roku 1945 oficiálne klasifikovaní ako Ukrajinci. Zmena názvu sčasti odrážala postoje sovietskych úradov a prokomunistických režimov v susediacich krajinách, ktorí vehementne presadzovali myšlienku, že prijatím marxisticko-leninských princípov národnostnú otázku „zniesli zo sveta“.

Po veľkej politickej reštrukturalizácii v roku 1989 sa Rusíni vo svojej karpatskej domovine objavili znova. V Poľsku sa vlastne Rusíni (miestne známi ako Lemkovia) začali prvýkrát ohlasovať už v polovici 80. rokov. V roku 1990 už boli takmer všade, v krajinách, v ktorých žili, založili nové organizácie a tlač v rusínskom jazyku. Je toto všetko len renesanciou jestvujúceho, alebo tu ide o vznik novej národnosti?

Rusínska vlasť

Rusíni sú Slovania žijúci v srdci Európy. Toto tvrdenie nie je len jednou z poetických, vzletných fráz, ktoré sa často používajú na charakteristiku rôznych národov a krajín európskeho kontinentu. Vedci určili, že geografický stred Európy (ohraničenej západným pobrežím Írska, severným pobrežím Nórska, pohorím Ural a Kré-
tou) je v skutočnosti lokalizovaný tesne za rusínskou dedinou Dilové (bývalé Trubušany) na východnom Zakarpatsku.

Výraz Zakarpatsko je relatívne nový termín používaný na označenie teritória s veľkosťou 12 800 km². Jeho historický názov je Podkarpatská Rus. Od dôb ranného stredoveku až do roku 1918 bola Podkarpatská Rus súčasťou mnohonárodnostného maďarského kráľovstva. V roku 1919 sa miestni Rusíni dobrovoľne pripojili k novému československému štátu. Po 20 rokoch relatívne priaznivej československej vlády, v marci 1939 Maďari Podkarpatskú Rus (tiež známu ako Karpatskú Ukrajinu) znova násilne anektovali a mali ju vo vlastníctve počas celej druhej svetovej vojny až do príchodu sovietskej Červenej armády. Napriek sľubom Sovietov (a sľubom ostatných spojencov), že Československo bude obnovené do jeho predvojnových hraníc (teda vrátane Podkarpatskej Rusi) Stalin zariadil, aby pod príslym dohľadom Červenej armády a jej politických dôstojníkov (vedených Leonidom Brežnevom) miestni obyvatelia dobrovoľne požadovali pripojenie svojej vlasti k sovietskej Ukrajine. “Hlas ľudu” bol vypočutý v novembri 1944 a potvrdený medzinárodnou zmluvou v júni 1945. Od tej doby je Podkarpatská Rus alebo Zakarpatsko (Zakarpatska oblasť), ako to bolo oficiálne určené, integračnou časťou sovietskej Ukrajiny a od 1. decembra 1991 súčasťou jeho nástupníckeho štátu – samostatnej Ukrajiny.

Je potrebné si uvedomiť, že Rusíni tvoria etnicky prevažnú časť 1,2 milióna obyvateľov Zakarpatska Rusíni. Ostatných 22% tvoria príslušníci národnostných menšín – Maďari, Rusi, Rumuni, Rómovia, Slováci, Nemci, Židia – niektorí z nich žijú v tomto regióne aspoň tak dlho ako samotní Rusíni. Na druhej strane, nie všetci Rusíni sa nachádzajú v Zakarpatsku.

Podľa súčasných medzinárodných hraníc obývajú Rusíni zväčša viac–menej kompaktné územie štyroch krajín: Ukrajiny, Slo-

venska, Poľska a Rumúnska. Malá časť Rusínov žije aj v bývalej Juhoslávii – potomkovia emigrantov, ktorí odišli z karpatskej vlasti v 18. a 19. storočí. Čelní rusínski predstavitelia o svojej vlasti hovoria ako o Karpatskej Rusi, rozdelené do štyroch regiónov podľa krajiny spravujúcej tú–ktorú časť rusínskeho územia:

1. Zakarpatsko (Podkarpatská Rus) na Ukrajine s 977 000 Rusínmi.
2. Prešovský región na Slovensku s 130 000 Rusínmi.
3. Lemkovina a ďalšie časti Poľska – 80 000 Rusínov.
4. Oblasť Maramoš v severnom Rumúnsku s 20 000 rusínskymi obyvateľmi.

Okrem toho 30 000 Rusínov žije v srbskom autonómnom regióne Vojvodina a na východe Chorvátska v bývalej Juhoslávii. Teoreticky môže počet Rusínov v tejto oblasti dosahovať 1,2 milióna.

Tento počet 1,2 milióna Rusínov žijúcich v Karpatskej Rusi je prinajlepšom teoretický. Mnoho Rusínov v Poľsku a na Slovensku sa hlási k dominantnej národnosti krajiny v ktorej žijú, či už k poľskej alebo k slovenskej. Čo sa týka Zakarpatska, v ktorom sídli väčšina Rusínov, jednoducho v súčasnosti neexistuje žiaden spôsob ako určiť, koľkí z počtu 977 000 pôvodných východných Slovanov sa považujú za Rusínov. Navyše aj u tých, ktorí sa vyhlasujú za Rusínov, nepoznáme spôsob ako zistiť, či je podľa nich Rusín národnostne odlišný od Ukrajince, alebo je to len zastaralý názov pre modernejšiu klasifikáciu Ukrajincov. Iba bývalá Juhoslávia, Rumúnsko a Československo roku 1991 (dnešné dve republiky – Česká a Slovenská) zaznamenali a zverejnili počet Rusínov žijúcich na ich území. A teda s istotou môžeme povedať len to, že v bývalej Juhoslávii je 21 000 Rusínov (1991), 17 000 ich je na Slovensku (1991) a 1 000 v Rumúnsku (1977).² Vieme tiež, že od roku 1990 existuje v každej krajine, v ktorej žijú Rusíni, aspoň jedna organizácia (okrem Rumúnska ale vrátane Maďarska, kde bola väčšina Rusínov maďarizovaná, ak nie všetci), a tieto organizácie veria myšlienke samostatnej rusínskej národnosti a sú rozhodnutí dokázať, že existujú desiatky či dokonca stovky tisícov Rusínov, ktorí, ak dostanú príležitosť, sú ochotní verejne deklarováť svoju národnosť.

Rusínska kultúra, jazyk a identita

Z hľadiska geografickej polohy sa Karpatská Rus nachádza pozdĺž veľkej deliacej čiary medzi katolíckym západom a pravoslávnyim východom. Kresťanstvo prišlo k Rusínom z východu niekedy v druhej polovici deviateho storočia. Podľa ľudovej legendy to bolo dielom byzantských mníchov a “slovanských apoštolov” Cyrila a jeho brata Metoda v 60–tych rokoch ôsmeho storočia. Vedci však tvrdia, že kresťanstvo priniesli Rusínom v poslednej dekáde deviateho storočia nasledovníci byzantských bratov. Nech je už tento dátum akýkoľvek, Rusíni až dodnes zostali vo sfére východného kresťanstva a vo svojej liturgii tradične používajú staroslovenčinu, v písomnostiach a publikáciách cyriliku.

V druhej polovici 17. storočia došlo k modifikácii tejto východnej náboženskej a kultúrnej orientácie, keď sa niektorí Rusíni priklonili k gréckokatolíckej (uniatskej) cirkvi. Gréckokatolícka cirkev spočiatku zachovávala všetky pravoslávne tradície (vrátane juliánskeho kalendára, cirkevnej staroslovenčiny a ženatých kňazov), ale s postupom storočí sa do cirkevných praktík dostali západné (latinské) vplyvy. V 19. storočí prakticky už všetci Rusíni boli gréckokatolíci a táto cirkev, vedená niekoľkými prominentnými kňazmi, sa stala baštou rusínskeho národného obrodenia.³

V 20. storočí, hlavne v medzivojnových rokoch, sa takmer jedna tretina všetkých Rusínov po celej Karpatskej Rusi vrátila k pravo-

slávne mu vierovyznaniu. Neskôr, po roku 1945 a po pripojení Zakarpatska k Sovietskemu zväzu, bola gréckokatolícka cirkev postavená mimo zákon, každý kto chcel zostať verný východnému kresťanstvu, musel prijať pravoslávie ako jedinou legálnu alternatívu. Sovietsky model v náboženských záležitostiach prijal nakoncom 40. a začiatkom 50. rokov aj susediace Poľsko, Československo a Rumunsko.

Je potrebné uviesť si, že v tom istom čase, keď boli gréckokatolícki Rusíni prinútení prejsť na pravoslávie, všetci Rusíni boli administratívne prehlásení za Ukrajincov, odobrala sa im pôda a násilne sa premiestnila do kolchozov. Hlavne to druhé sa stalo zvlášť traumatizujúcim úderom pre obyvateľstvo, 95% ktorého boli v tom čase ešte stále maloroľníci. Toto sú lamentácie roľníka, ktorý oveľa neskôr (1969) spomína na tieto prvé povojnové roky:

*"Dnes som ako tá nemá ovca, nemá nič. Mal som boha, ale si mi ho zobral. Mal som svoju vlastnú národnosť, ale tú si mi tiež vzal. Mal som malý kúsok zeme, dokonca aj to si vzal. Všetko, čo som mal, si zobral."*⁴

Niektorí autori, dokonca aj tí, ktorí sa stali, alebo vždy boli zameraní antikomunisticky a antisovietsky tvrdia, že Rusínom nikdy nebol odobratý nijaký jazyk. Argumentujú, že Rusíni spolu s "novou" národnou identitou, dostali predsa štandardný spisovný jazyk – ukrajinský.

Problém jazyka nie je až taký komplikovaný akým ho mnohí robia – vrátane samotných Rusínov. Rusínčina je východoslovenský jazyk, a ako všetky jazyky, má rôzne dialekty. Napriek značnému úsiliu sa štandardný rusínsky jazyk nikdy nevytvoril, lepšie povedané, aj keď sa vytvoril, v školách sa nikdy nepoužíval dostatočne dlho na to, aby mal trvalejší efekt. Keď sa v Zakarpatsku dostali k moci Sovieti, jednoducho ukončili pokusy o kodifikáciu rusínčiny ako spisovného jazyka, prijali zásadu, že všetky rusínske rečové formy sú dialekty ukrajinjiny (rovnako ako luxemburské dialekty sú nemecké, alebo macedónske sú bulharské) a v školách povolili len vyučovaniu ukrajinjiny.

S jazykovou otázkou je úzko spojená otázka národnosti. Rusínske národné obrodienie sa začalo v druhej polovici 19. storočia a kulminovalo v medzivojnových rokoch, keď sa zmenilo na jednotné hnutie zaoberajúce sa politickou, kultúrnou a sociálnou problematikou. Väčšina nacionalistickej inteligencie sa zhodla na základnom predpoklade: že Rusíni sú východní Slovania a ich jazykové a kultúrne tradície sú založené na východných tradíciách, aj keď s výraznými západnými vplyvmi. Na čom sa ale nemohli zhodnúť bola otázka, či sú Rusíni vetvou ruskej alebo ukrajinskej národnosti, alebo či tvoria samostatnú, odlišnú štvrtú východoslovenskú rusínsku národnosť.

Táto otázka nebola zodpovedaná ani v polovici 20. storočia a všetky tri národnostné orientácie mali svojich zástancov (vrátane kultúrnych organizácií, publikácií atď.). Sovieti, nasledovaní svojimi susediacimi satelitmi, ale celý problém vyriešili vládnym nariadením. Všetci Rusíni boli jednoducho vyhlásení za Ukrajincov.⁵ Jedinou výnimkou sa stala malá skupina Rusínov v Titovej Juhoslávii, ktorí od druhej svetovej vojny boli nielen uznaní za samostatnú národnosť, ale v srbskej autonómnej provincii Vojvodina mali štatút jednej z piatich oficiálnych národnostných menšín. Ako oficiálna národnostná menšina dostali vládnú podporu školy, publikácie a médiá, to všetko v sociologicky úplnom rusínskom spisovnom jazyku.

Nedávny a súčasný vývoj v Zakarpatsku

Vo februári 1990 bola v Užhorode, administratívnom centre Zakarpatska, založená prvá legálna rusínska organizácia v Zakarpatskej Rusi od druhej svetovej vojny. Zakladajúcim predsedom Spoločnosti podkarpatských Rusínov bol Michailo M. Tomčanič, 44-ročný hlavný architekt mesta Užhorod a syn najznámejšieho povojnového spisovateľa, píšuceho v ukrajinskom jazyku. Pôvodnými zámiermi spoločnosti bolo zmeniť Zakarpatsko na bezatómovú zónu, zachovať miestne historické a kultúrne pamiatky a vytvoriť Rusínske výskumné centrum na Užhorodskej štátnej univerzite. V nasledujúcich mesiacoch začali niektorí členovia spoločnosti formulovať aj politické požiadavky, predovšetkým navrátenie štatútu autonómneho územia, ktorý podľa nich bol Zakarpatsku nelegálne odobratý Sovietmi v roku 1945.⁶

Otázke autonómie sa začala venovať mimoriadna pozornosť, a to nielen členmi spoločnosti. Aj keď Rusíni nikdy nemali samostatný štát, súhlasili s pripojením k Československu v roku 1919 za predpokladu, že dostanú "najúplnejší stupeň samosprávy porovnateľný s jednotou Česko-slovenského štátu", vrátane vlastného snemu, guvernéra a zástupcov v národnom parlamente.⁷ Všetky tieto podmienky boli garantované medzinárodným právom, pretože sa stali súčasťou Parížskej mierovej konferencie (zmluva zo St. Germain-en-Laye, 10. septembra 1919 a Trianonskej zmluvy, 4. júna 1920) a boli včlenené do československej ústavy (29. februára 1920). Takmer o dve desaťročia neskôr, keď sa Československo v dôsledku Mnichovskej zmluvy (29.–30. septembra 1938) pretransformovalo na federálny štát, jednou z jej troch súčastí sa stala Podkarpatská Rus (neskôr nazvaná Karpatská Ukrajina) s vlastným premiérom a voleným parlamentom. Podkarpatská Rus / Karpatská Ukrajina jestvovala len menej ako pol roka – do 15. marca 1939 – keď Maďarsko násilne anektovalo túto samostatnú provinciu.

Práve táto tradícia autonómie zostáva v mysliach mnohých Rusínov, ktorí chcú dnes Zakarpatsku prinavrátiť aspoň takéto politické postavenie. Spoločnosť podkarpatských Rusínov navyše získala podporu väčšiny organizácií pôvodných národnostných menšín v Zakarpatsku: Maďarov, Slovákov, Nemcov, Rómov a Židov (nepodporili ju iba Rumuni). Začiatkom roku 1991 vytvoril Zakarpatský oblastný parlament (Rada zástupcov ľudu) v Užhorode komisiu expertov a čelných predstaviteľov spoločnosti, vedenú profesorom Ivanom Hrančakom z Užhorodskej štátnej univerzity, aby študovala otázku autonómie a vypracovala odporúčania ako k tejto problematike pristupovať.

Pred tým ale, ako mohla komisia expertov dokončiť svoju prácu, predbehli ich politické udalosti. Nevydarený protigorbačovský puč v auguste 1991 viedol k deklarácii suverenity Ukrajiny, ktorú malo referendum 1. decembra 1991 potvrdiť ako samostatnú. Aktivisti v Zakarpatsku chceli k decembrovému referendu pridať osobitnú otázku, ktorá by od obyvateľov požadovala hlasovanie za samostatnú autonómnou republiku alebo autonómiu v rámci Ukrajiny. Oblastný parlament 31. októbra súhlasil, aby sa otázka autonómie stala súčasťou decembrového referenda. Ale po priamej intervencii kandidáta na funkciu prezidenta Leonida Kravčuka, v poslednom momente sa konečná formulácia otázky týkala iba samosprávy v rámci Ukrajiny. A konečne 1. decembra 1991 v referende, ktorého sa zúčastnilo 82% oprávnených voličov, prevažná väčšina obyvateľov Zakarpatska (92,6%) hlasovala za nezávislú Ukrajinu, za samosprávu Zakarpatska (78%) a za Leonida Kravčuka ako prezidenta (58%).⁸

V čase písania príspevku nevydala ukrajinská vláda v Kyjeve žiaden špeciálny zákon týkajúci sa samosprávy Zakarpatska.

Spoločnosť podkarpatských Rusínov nepovažuje výsledky referenda za koniec, ale iba za prvý krok ku konečnému ustanoveniu republiky s názvom Karpatská Rus v rámci Spoločenstva nezávislých štátov (SNŠ).⁹ 21. 3. 1992 bola založená nová Podkarpatská republikánska strana a táto otvorene vyzýva k vytvoreniu samostatného štátu Karpatská Rus.¹⁰

V oblasti kultúry si Spoločnosť podkarpatských Rusínov ako jeden zo svojich cieľov stanovila kodifikáciu rusínskeho spisovného jazyka. Na tento účel založila v máji 1992 časopis "Podkarpatská Rus", v ktorom sú články publikované v experimentálnej verzii rusínčiny a v ukrajinjine.

Postavenie cirkvi je v centre mimoriadneho záujmu. Gréckokatolíckej cirkvi ako tradičnej bašte rusínskej národnej orientácie bola začiatkom 90. rokov opäť vrátená plná legalita. Jurisdikčné postavenie Mukačevskej eparchie bolo ale takmer okamžite spochybnené. Hierarcha, biskup Ivan Semedij spolu s jedným z jeho pomocných biskupov a so 73 z jeho 95 duchovných chceli, aby si mukačevská eparchia udržala postavenie, aké mala od svojho vzniku v roku 1772, menovite jasný štatút *ecclesia sui juris* priamo pod pápežom v Ríme.¹¹

Ukrajinská gréckokatolícka hierarchia sídiaca v Lvove spolu s ukrajinskou katolíckou hierarchiou v ostatných častiach sveta zostávajú v silnej opozícii k tomu, čo označujú ako "separatistický" postoj biskupa Semedija. Na synode konanej v Lvove (16. – 31. mája 1992) ukrajinská hierarchia napísala list pápežovi, v ktorom ho žiada, aby farnostiam v Zakarpatsku, ktoré sa deklarujú za ukrajinské, dovolil opustiť Mukačevskú eparchiu a pripojiť sa k ukrajinskej gréckokatolíckej Lvovskej arcieparchii. Skrátka, ukrajinské katolíckre cirkevné kruhy na najvyššej úrovni spojili eparchiu v Mukačeve s rusínskymi nacionalistami a náboženskými "separatistami", čomu sa podľa ich názoru musí všetkými možnými prostriedkami zabrániť. Laickí zástancovia ukrajinskej katolíckej cirkvi dokonca požadovali štátnu intervenciu proti údajným "zahraničným záujmom" Mukačevskej eparchie, ktoré "pôsobia proti záujmom Ukrajiny".¹²

Súčasná rusínska obrodienie v Zakarpatsku skutočne nemôže byť chápané izolovane od Ukrajincov – miestnych a z ostatného územia Ukrajiny. Mnohí Rusíni – hlavne príslušníci humanistickej inteligencie – sa od začiatku 20. rokov, ale najmä v dobe sovietskej vlády po roku 1945, stali národne uvedomelými Ukrajincami. Podľa nich vlastne medzi Rusínmi a Ukrajincami nie je žiaden rozdiel, pretože názov Rusín je jednoducho staršou formou termínu Ukrajinec.

Miestni obyvatelia Zakarpatska, ktorí akceptujú ukrajinskú identitu a ktorí sú presvedčení o rusínsko-ukrajinskom prepojení (termín rusínsko-ukrajinský je dnes často používaný proukrajincami na charakteristiku tejto skupiny) a tí haličskí Ukrajinci, ktorí sa usadili v Zakarpatsku po druhej svetovej vojne, sa jednoducho nemôžu stotožniť s možnosťou, že existuje alebo by mohla existovať, rusínska národnosť (alebo jazyk), ktorá je iná ako ukrajinská.

Zakarpatskí Ukrajinci – jednotlivci a skupiny, vedení miestnou pobočkou Ukrajinského ľudového hnutia pre obnovu (Ruch) a podporovaní Ukrajincami v severnej Amerike, sa veľmi ostro vyslovili proti "politickému rusinizmu", ktorý chápajú ako teoretické umelé rusínske hnutie vytvorené bývalou KGB, miestnymi maďarónmi alebo pročeskoslovenskými aktivistami, ale najmä rusínskymi ideológmi v severnej Amerike. Nedávno vzniknutá Ukrajinská národná rada Zakarpatska (nesmieme ju zamieňať so Zakarpatskou národnou radou alebo s oblastným parlamentom) sa 13. apríla 1992 obrátila na Ukrajinský parlament v Kyjeve a na

prezidenta Kravčuka s výzvou charakterizujúcou Spoločnosť podkarpatských Rusínov a Republikánsku stranu Podkarpatska ako protiukrajinské organizácie, vodcovia ktorých by mali byť obžalovaní z "trestnej činnosti".¹³

Činnosť vlády a vyhliadky do budúcnosti

V čase prípravy príspevku neboli zo strany novej ukrajinskej vlády podniknuté žiadne kroky proti rusínskym organizáciám, aj keď určití vysokopostavení ukrajinskí politickí a kultúrne predstavitelia (Dmitro Pavlyčko, Ivan Drač, Michailo Horyň, Roman Lubkivskij) sa veľmi kriticky vyslovili o tom, čo nazývajú nebezpečenstvo rusinizmu pre nový ukrajinský štát.¹⁴ Ich reakcia je v určitom zmysle pochopiteľná. Počas prvých mesiacov existencie musela Ukrajina čeliť možnosti straty Krymu, ruskí nacionalisti si nárokujú územie na východnej hranici, rumunskí nacionalisti v severnej Bukovine, Moldavci a Slovania (Ukrajinci a Rusi) bojujú vo vojne pozdĺž rieky Dnester na juhozápade. V tomto kontexte ukrajinskí vodcovia zisťujú, že politické problémy sú aj v Zakarpatsku.

Napriek tomu sa Ukrajina vydala na cestu k zodpovednému demokratickému štátu, v rámci tejto orientácie sa stala členom Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE). Preto Ukrajina prijala ako záväznú tie dohody o národnostných menšinách, ku ktorým KBSE dospela na svojich zasadaniach v Kodani (1990), Ženeve (júl 1991) a Moskve (september-október 1991). Doposiaľ sa zjavne nevyskytli prípady porušenia zásady, že príslušnosť k národnostnej menšine je "vecou individuálneho rozhodnutia tej ktorej osoby" a že táto osoba nebude pociťovať žiadne "nevýhody .... z uplatňovania tohto rozhodnutia" (KBSE v Kodani)¹⁵. Rovnako nebola zakázaná ani žiadna mimovládna organizácia ako napríklad Spoločnosť podkarpatských Rusínov. Aj keď spoločnosť pravdepodobne nedostane štátnu finančnú podporu, podarilo sa jej získať vlastnú budovu – Rusínske centrum v Mukačeve (marec 1992) a kanceláriu v Užhorode (jún 1992). Ukrajinské úrady takisto nebránia spolupráci Spoločnosti podkarpatských Rusínov s rusínskymi mimovládnymi organizáciami mimo územia krajiny. Spoločnosť podkarpatských Rusínov sa napríklad stala účastníkom Svetového kongresu Rusínov hneď od jeho vzniku v marci 1991 v slovenskom meste Medzilaborce a je jedným z piatich zakladajúcich členov jeho medzioblastného výkonného výboru.

Oblasť, v ktorej vláda Ukrajiny ešte stále nevyvíja aktivitu, je sféra definovania "samosprávy", ktorú v decembrovom referende roku 1991 požadovalo 78% populácie. Podľa očakávaní vtedajšieho kandidáta na funkciu prezidenta Leonida Kravčuka pred týmto referendom, mali byť podrobné plány samostatnej ekonomickej zóny v Zakarpatsku vypracované už v januári alebo februári 1992. Dokonca vtedy zašiel tak ďaleko, že verejne vyhlásil, že "jestvuje národnosť a ľudia nazývaní Rusíni. Títo musia existovať a zachovať svoju kultúru, jazyk, tradície a všetko, čo je ich."¹⁶ Napriek tomu sa zdá, že doteraz ani ukrajinská vláda ani intelektuálne kruhy neboli schopné akceptovať požiadavky Spoločnosti podkarpatských Rusínov, nehovoriac už o Zakarpatskom oblastnom parlamente, aby Rusíni boli uznaní za samostatnú národnosť a táto národnosť sa uvádzala v identifikačných dokumentoch a pasoch, aby sa akceptovala a uvádzala v samostatnej rubrike pri sčítaniach ľudu a aby sa rusínčina používala ako vyučovací jazyk v školách, médiách a na iných verejných fórach.

V demokratickej spoločnosti, akú sa Ukrajina snaží vybudovať, nie je dôvod, prečo by Rusíni nemohli byť uznaní za samostatnú národnosť a pritom by nemohli zostať lojálnymi a produktívnymi občanmi republiky. Ešte stále je čas na kompromis v rusínskej

otázke a vo všetkých otázkach s tým spojených. Kompromis je nakoniec dôležitý na oslabenie extrémistických tendencií, ktoré sú prítomné na oboch stranách – rusínskej aj ukrajinskej. Niekoľko ukrajinských predstaviteľov si skutočne uvedomuje, že rétorika musí ustúpiť porozumeniu. Ako nedávno poznamenal jeden Žvovský novinár:

"Vrátme sa k našej vlastnej histórii. Plazivé kroky rusifikácie počas 18. a začiatkom 19. storočia dosiahli aký-taký úspech, ale Emský ukaz (1876) a Valjevský obežník (1863) s vyhláseniami (že ukrajinský jazyk) 'nikdy neexistoval, neexistuje a nemôže existovať' spôsobili mohutnú protireakciu, ktorá vlastne viedla k novej vlne ukrajinského národného obrodenia... A ako nebezpečné je rusínske hnutie pre myšlienku zjednotenej Ukrajiny?... A má rusínske hnutie budúcnosť? Áno, má a v prvom rade reaguje na ukrajinský postoj, že 'rusínsky jazyk a kultúra neexistovala, neexistuje a nemôže existovať'. Ako môžeme takéto tvrdenie vysvetliť obyčajnému zakarpatskému človeku, keď rusínske noviny, časopisy, školy a gymnáziá existujú v Juhoslávii... a keď sa takéto inštitúcie... dnes začínajú zakladat' na Slovensku, Maďarsku a Poľsku? A kto založil Svetový kongres Rusínov ak nie Rusíni samotní? Uvedomujem si, že pre sympatizantov zjednotenej Ukrajiny toto nie sú príjemné veci. A nie sú príjemné ani pre mňa. Ale nemôžeme byť ako píšťaly a vyhybat' sa realite tým, že budeme strkať hlavu do piesku!"¹⁷

Poznámky

- 1 Anektovanie Maďarskom prebehlo vlastne v dvoch fázach. Južnú tretinu Podkarpatskej Rusi (rovnako ako dosť veľký čas susediaceho južného Slovenska) dostalo Maďarsko na Viedenskej konferencii 21. novembra 1938. 14.–15. marca 1939, keď Hitler zničil to, čo ostalo zo západného Československa, dal Maďarsku povolenie okupovať Podkarpatskú Rus.
- 2 Hardi–Kovačević, Irina: Perši rezultati popisu zoz 1991 roku: Vojvodina u čisloch i slovoh. In: Ruski Kalendar 1992, Novi Sad 1991, s. 38. Česká a Slovenská federálna republika: Predbežné výsledky sčítania ľudu a domácností, Praha 1991, s. 30–31., Annarui statistice ai Romaniei 1990, Bukurešť 1990, s. 64.
- 3 Najznámejší z týchto gréckokatolíckych kňazov bol Alexander Duchnovič (1803–1865), známy ako národný buditeľ' karpato–rusínskeho ľudu.
- 4 Z rozhlasového rozhovoru poskytnutého počas Pražskej jari, niekoľkých mesiacov liberálnej atmosféry v reformovanom Československu pred tým, ako vojská Varšavskej zmluvy vpadli do krajiny, aby rozdrvili hnutie za socializmus s ľudskou tvárou, citovaného v článku Ivana Matsynského v Nove žyttia, Prešov, 23. marec 1968.
- 5 Sovietsky názor bol formulovaný už v roku 1925 Komunistickou stranou bolševikov Ukrajiny: bez ohľadu na to, ako sa Rusíni sami nazývajú, sú vetvou ukrajinskej národnosti. Podkarpatská komunistická strana prijala toto rozhodnutie bez výhrad. Karpatska pravda, Užhorod, 5.12.1926.
- 6 Deklarácia o návrate štátútu autonómnej republiky pre Zakarpatskú oblasť, datovaná 29.9.1990, vyšla v anglickom preklade v Carpatho–Rusyn American, XIV, 1, Fairview, N. J., 1991, s. 4–5.
- 7 Traité entre les principales puissances alliées at associées at la Tchecoslovaquie. Paris 1919, s.26–27.
- 8 Magosci, Paul Robert: Rusyns Regain Their Autonomy. Carpatho–Rusyn American, XIV, 1, Fairview, N. J., 1991, s.10–11.

⁹ Pozri doteraz nepublikovaný osembodový program, ktorý pripravil nový predseda regionálnej exekutívy spoločnosti, profesor Ivan Turianyca.

¹⁰ Pozri program strany publikovaný v rusínčine jej predsedom Vasil'om Zajacom: Proekt prohramy Pudkarpatskoi ryspublykantskoi partyi. Visnyk potyssia, Chust, 3.3.1992.

¹¹ Pozri list poslaný pápežovi, datovaný 15.1.1991, podpísaný: biskup Ivan Semedij a pomocný biskup Josyf Holovač. In: Carpatho–Rusyn American, XIV,2, Fairview,N.J.,1991, s. 9.

¹² Pozri vyhlásenie Komisie pre vzťahy a informácie o zakarpatských Ukrajincoch v diaspóre (KoZI), ktoré pripravil profesor Vasyľ' Markus v Karpatska Ukrajina, Užhorod, 9. 7. 1992.

¹³ Zvernennja Ukrajinskoji Narodnoji Rady Zakarpattja do Verchovnoji Rady Ukrajiny, Prezidenta Ukrajiny i Predstavnyka Prezidenta Ukrajiny i Zakarpatskoji oblasti. Za viľnu Ukrajinu, Kyjev, 13.4.1992.

¹⁴ Mimoriadne znepokojujúci prípad v tomto smere uvádza Volodymyr Fedynyšynec, ktorý zastupoval Rusínov na Všeukrajinskom medzinárodnostom kongrese, ktorý sa konal v Odese 16.11.1991. Po jeho prejave na kongrese predseda organizačného výboru Michailo Horyň údajne povedal: "že mi dal možnosť prehovoriť, ale tiež bolo by dobré, keby mi dal 5 až 7 rokov vo väzení, aby mohol porozmýšľať o tom, čo som povedal." Pozri správu z Medzinárodnostného kongresu v: Učora–narod! a nysky – menšina? Podkarpatska Rus, Užhorod, 8.5.1992, s. 3.

¹⁵ Documentation of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Hunam Dimension of the CSCE, Copenhagen 1990, s. 40–41.

¹⁶ Andrij Kviatkovskij: Prydnistrovia!!! Krym!!! Zakarpattja? Postup, č.21, Kyjev 1992.

Maďari, Chorváti, Slováci, Rumuni a Rusíni/Ukrajinci z Vojvodiny

Hugh Poulton

Maďari sú vo Vojvodine najpočetnejšou menšinou. Sú to potomkovia Maďarov, ktorí vtrhli do Dunajskej nížiny a Panónskej planiny v období medzi koncom 7. a 9. storočím. Vytvorili uhorské kráľovstvo, ktoré bolo neskôr začlenené do Ríše Habsburgov. Porážka ríše Habsburgov v prvej svetovej vojne a následná Trianonská zmluva z roku 1920 spôsobili, že veľký počet Maďarov zostal za hranicami nového Maďarska v susedných štátoch – Rumunsku, bývalom Československu a Juhoslávii.

Maďari z bývalej Juhoslávie žili prevažne vo Vojvodine. Táto oblasť bola počas celej svojej histórie oblasťou výraznej etnickej a náboženskej rôznorodosti. Dnes túto skutočnosť odráža napríklad pôsobenie 34 rozličných náboženských organizácií a komunít, z ktorých je najväčšou Srbská pravoslávna cirkev, Rímskokatolícka cirkev, Slovenská luteránska cirkev, Rumunská zjednotená cirkev a Presbyteriáni.¹

Srbi prišli do tejto oblasti koncom 17. storočia, keď utekali pred tureckým panstvom. Boli im priznané niektoré privilégiá a usadili sa u Habsburgovcov na územie, ktoré bolo časťou vojenskej hranice medzi dvoma impériami. Po vytvorení prvého juhoslovenského štátu v roku 1918 prišlo v etnickej štruktúre Vojvodiny k rozsiahlym zmenám. Najväčšia zmena nastala na konci druhej svetovej vojny, kedy bola celá nemecká populácia v počte asi 400 000 ľudí stigmatizovaná kolektívnu vinou, ako odponde' na nacistickú agresiu. Majetok Nemcov bol skonfiškovaný a ľudia boli vyhostení, alebo masovo emigrovali. V nasledujúcich troch rokoch, do roku 1948, nastala kolonizácia tejto oblasti. Prišlo sem 225 tisíc ľudí z iných oblastí, tí, ktorých rodiny bojovali ako Titovi partizáni. 71 percent z kolonizátorov boli Srbi. Prvýkrát v histórii sa tak Srbi stali väčšinou.² V roku 1918 tvorili Srbi len 29,1 percent populácie v regiónoch Backa, Banat a Baranja (čo je dnešná Vojvodina), zatiaľ čo v roku 1981 tvorili už 54,4 percenta populácie. Podľa sčítania ľudu sa tento pomer zvýšil do roku 1991 na 57 percent. Nedávne udalosti, predovšetkým vojna v Chorvátsku a Bosne, túto početnú prevahu ešte zvýšili (pozri nižšie).

Na rozdiel od toho, počet Maďarov a ďalších etnických skupín vo Vojvodine klesal. Provincia ako celok má mieru negatívneho rastu 1,1 percenta.³ V roku 1971 bolo Maďarov 423 866 (21,7 percenta populácie). Do roku 1981 klesli na necelých 19 percent a podľa sčítania ľudu ich v roku 1991 bolo len 340 946, čiže necelých 17 percent. Ďalšie významné etnické skupiny vykazujú podobný pokles: Chorváti – 135 561 alebo 7,1 percenta v roku 1971, 97 644 (4,85 percenta) v 1991, Slováci – z 72 795 (3,7 percenta) na 63 941 (3,17 percenta), Rumuni – z 52 987 (2,7 percenta) na 38 831 (1,92 percenta), Rusíni/Ukrajinci – z 20 109 (1,0 percento) na 17 887 (0,88 percenta). Najpozoruhodnejšou výnimkou z týchto klesajúcich čísel sú tí, ktorí sa vyhlasujú za Juhoslovanov. V roku 1971 ich bolo 46 928 (2,4 percenta). Podľa sčítania ľudu v roku 1981 tento počet stúpol na 8,2 percenta. Podobná zmena sa odohrala aj v iných oblastiach, a to v Bosne (7,9 percenta) a Chorvátsku (8,2 percenta). Sčítanie ľudu z roku 1991 ukázalo pokles v počte tých, ktorí sa vyhlasovali za Juhoslovanov, okrem Vojvodiny, kde ich počet stúpol na 168 859 (8,39 percenta).

Na základe Ústavy z roku 1974 sa Vojvodina kvôli svojmu rôznorodému etnickému profilu stala autonómnou provinciou v rámci Srbskej republiky, podobnou Kosovú. Aby boli uspokojené rozličné národné tradície mala provincia päť úradných jazykov: Srbochorvátstinu, maďarčinu, slovenčinu, rumunčinu

a rusínstinu. Menšinám boli priznané mnohé kultúrne a vzdelanostné práva. Maďari napríklad mali okolo 200 základných škôl, denník *Magyar Szó* a pravidelné rozhlasové vysielanie v maďarčine v regionálnej rozhlasovej stanici. Zjavných prejavov nespokojnosti, či už zo strany Maďarov alebo zo strany iných etnických skupín, bolo málo. Až donedávna sa zdalo, a bol to klamný dojem, že Vojvodina slúžila na rozdiel od Kosova ako úspešný most medzi Juhoslávii a jej susedmi. Bez pochyby tomu napomáhala i hospodárska situácia Vojvodiny, ktorej ekonomika bola v rámci Juhoslávie na druhom mieste, za slovincskou.⁴

V roku 1988 však srbský nacionalizmus a nástup Slobodana Miloševića k moci v Srbsku znamenal pád vedenia komunistickej strany Vojvodiny, ktorá bola proti srbským aspiráciám. Srbsko nastolilo prísnejšiu kontrolu provincie, čo formálne zakotvila i nová srbská Ústava. To viedlo v provincii k nespokojnosti. Zatiaľ čo tlak srbskej centralizácie silneli, nová politická klíma umožnila Maďarom i ďalším menšinám, aby svoju nespokojnosť, doposiaľ otvorene nepertraktovanú nespokojnosť dávali najavo hlasnejšie.

Publikácie menšín

Jedným z prejavov zosilnenia cenzúry bolo odvolanie Zoltána Csorbu z funkcie šéfredaktora hlavného denníka v maďarskom jazyku Magyar Szó na základe rozhodnutia výkonnej rady provincie. Toto rozhodnutie však bolo v októbri 1990 anulované Najvyšším súdom Vojvodiny, ktorý rozhodol, že odvolanie šéfredaktora výkonnou radou nebolo v súlade so zákonom.⁵ Po jeho opätovnom vymenovaní bol prepustený za antisrbské postoje a Najvyšší súd Vojvodiny toto rozhodnutie schválil.⁶ Ťažkosť menšinových médií, vrátane obvinení za nedostatočnej "prosrbskosti", sa objavili znovu vo februári 1991. Prepustili päť maďarských žurnalistov z TV NOVI SAD, pretože "si strieľali z tých, ktorí chceli vysvetliť dovoz zbraní z Maďarska".⁷ V októbri ohlásila vláda Vojvodiny "významné kádrové zmeny" v novinách menšín, pretože "otvorene podporujú separatistov" v Slovinsku a Chorvátsku. Slovenský Hlas ľudu, rusínske Ruské Slovo a Magyar Szó boli zrušené – likvidácia posledne menovaných novín bola hlavným cieľom. Premiér Vojvodiny Radoman Bozoviz ich obvinil, že konajú "pod zámkou kvázidemokracie aj z antisrbského pacifizmu" za to, že vyzývali k bojkotu juhoslovenskej armády (JNA).⁸ V decembri 1991 zaviedol parlament Vojvodiny povinné vojnové spravodajstvo vo všetkých regionálnych novinách. Zatiaľ čo maďarské Hét Nap, rusínske Ruské slovo a rumunské Libertate sa evidentne začali týmto pokynom riadiť, Magyar Szó a slovenský denník Hlas ľudu tak neurobili a ich šéfredaktori boli prepustení.⁹

Novinári v Magyar Szó sa však nevzdali len ľahko a jednoducho ignorovali prepustenie ich šéfredaktora Jánoša Kovácsa. Len jediný zo 144 novinárov podporil nového šéfredaktora Mikloša Marotiho, vymenovaného vojvodinským parlamentom.¹⁰ Spor sa vliekol niekoľko týždňov. Maďarská inteligencia vo Vojvodine spísala petíciu za odvolanie Marotiho, ktorý bol menovaný nielen za šéfredaktora Magyar Szó, ale zároveň aj za riaditeľa Fóra – spoločnosti na vydávanie kníh a novín v maďarskom jazyku z Nového Sadu. Marotiho kritici uvádzali, že je srbskou bábku, ktorá hovorí len "lámánou maďarčinou". Maroti odpovedal zákazom vstupu do priestorov Fóra pre všetkých, ktorí iniciovali petíciu. Taktiež vyhlásil, že nezaplátí náklady na vytlačenie predchádzajúcich piatich čísiel Magyar Szó, ktoré sa niesli vo veľmi nepriaznivom duchu k Marotiho novej funkcii¹¹ a poprel, že by sa útoky na jeho jazykové schopnosti zakladali na pravde. Maroti však priznal, že bol členom Združenia Maďarov za domovinu Srbsko a Juhoslávii, malej, nereprezentatívnej pro-

Dobré úmysly týchto "menšinových komisii", vytvorených srbskými úradmi, začali byť podozrivé pri ich porovnaní s inými, úradmi iniciovanými udalosťami. Jednou z nich bol oficiálne zorganizovaný trojdňový festival slovenskej kultúry v Báčskom Petrovci, ktorý bol zaznamenaný a neskôr vysielaný v televízii ako určitý druh propagandy. Len desať kilometrov odtiaľ však v čase festivalu hádzali Srbi do dvorov slovenských domov ručné granáty. Slovákov vyhostili a na ich miesto prišli srbskí utečenci.⁵⁹ Je zjavné, že srbským utečencom bolo dovolené robiť, čokoľvek sa im zachcelo, i terorizovať menšinové obyvateľstvo, prinútiť ho tak k odchodu a zmocniť sa jeho domov. Na oplátku podporovali utečenci Miloševićov režim a pomáhali mu zostať v Srbsku pri moci. V júni 1992 obvinila Občianska liga Srbska, skladajúca sa z niekoľkých opozičných skupín, úrady zo spolupáchateľstva na útokoch proti Chorvátom vo Vojvodine. Vyhlásila, že domy v sremských dedinách Hrtkovec, Platicevo, Niknici a Ruma boli vypálené a napadnuté výbušninami.⁶⁰ V júli varoval Vilmos V. Kovacs, predseda Ligy sociálnych demokratov Vojvodiny, že postavenie Maďarov sa zhoršovalo a že násilie, páchané utečencami, sa stávalo čoraz častejšou realitou.⁶¹

Hádzanie ručných granátov do dvorov domov sa stalo jasnou taktikou. Extrémne elementy, ako Srbská radikálna strana, zostavovali zoznamy "neželaných" a tieto potom verejne čítali v dedinách. Niektorí z týchto zoznamov boli následne zavraždení.⁶² V oblasti Bac prišlo v auguste k piatim vraždám v priebehu troch týždňov. Denne prichádzalo k vážnym ranám a výbuchom na dvoroch "nechcených" obyvateľov a výbuchy sa na mnohých miestach Vojvodiny stali rutinnou záležitosťou. Často boli namierené nielen na domorodú menšinovú populáciu, ale i na Moslimov, Rusínov a Ukrajincov, ktorí prišli do Vojvodiny len nedávno, ako utečenci.⁶³

VDMK obvinilo úrady z násilného osídľovania menšinových území utečencami, podloženého rozhodnutím z konca augusta. Niet pochýb o tom, že pre Srbsko, podobne ako ďalšie oblasti bývalej Juhoslávie, je otázka utečencov veľkým problémom. Oficiálne údaje, publikované v auguste 1992, uvádzali 520 000 utečencov v Srbsku, z ktorých 82 percent bolo Srbov, 6,2 percent Moslimov, 1,6 percent Chorvátov a zvyšných 8 percent iných národností.⁶⁴ Srbský výbor pre utečencov však poprel, že by srbských utečencov umiestňoval prevažne na územiach vo Vojvodine, obývaných maďarským etnikom. Upozornili na veľký počet utečencov – 28 000 – v Novom Sade.⁶⁵ Aby sa pokúsil vysporiadať s prílivom utečencov vydal Belehrad nariadenie, podľa ktorého mali utečencov ubytovať dediny Vojvodiny, evidentne tak berúc do úvahy národný príjem per-capita a mieru zamestnanosti ako i mieru, do akej dediny prijímali utečencov dobrovoľne – toto opatrenie malo vplyv na 13 maďarských dedín.⁶⁶ Tento dekrét z 28. augusta mal dopad predovšetkým na dediny: Backa Topola s 3 398 utečencami, Ada s 2 905 utečencami, Becej s 2870 utečencami, Senta s 2 836 utečencami, Kanjiza s 2 491 utečencami, Coka s 2 515 utečencami a Temerin s 1 978 utečencami – všetko dediny s prevažne maďarským obyvateľstvom. VDMK považovalo opatrenia za "nový kriminálny počín", sledujúci zmenu etnickej štruktúry, podľa vzoru tej z konca štyridsiatych rokov (pozri vyššie).⁶⁷ Vodca VDMK Agostan varoval pred možným masovým exodusom 100 až 150 tisíc Maďarov, ktorí by z Vojvodiny utiekli v priebehu týždňa, ak by reakcia na tieto plány viedla k vážnej eskalácii už existujúceho násillia.⁶⁸

Záver

Postavenie menšín vo Vojvodine sa v minulých rokoch výrazne zhoršilo. Hlavnou príčinou tohto úpadku bol nástup srbského

nacionalizmu, ktorý manipuloval a zneužíval z Belehradu režim Slobodana Miloševića. Takýto vývoj postupne zlikvidoval autonómiu provincie. Vojna celú situáciu ešte viac vyhrtila. Následkom toho sa dokonca ani na základné právo na život, ponechajúc bokom právo na vzdelanie aj iné, príliš neprihliadalo. Srbskí utečenci, sami ozbrojení, terorizovali a násilne vyhánali menšinové obyvateľstvo, často v súčinnosti s bezpečnostnými silami. V takejto situácii je postavenie maďarskej menšiny obzvlášť kľúčovým, keďže môže prísť k internacionalizácii krízy v bývalej Juhoslávii. Vždy tu jestvuje možnosť, že Maďarsko sa rozhodne podniknúť kroky na ochranu Maďarov vo Vojvodine.

Je to pochopiteľné, lebo maďarská vláda pozorne sleduje situáciu maďarských menšín v susedných štátoch. Vyhlásenia, ako napríklad vyhlásenie premiéra Antalla, že predpokladá "duchovné vodcovstvo Maďarov za hranicami"⁶⁹ a skutočnosť, že vytvoril vládne posty za účelom plnenia tejto úlohy, však nepomáhajú pri rozptýlení obáv väčšinového obyvateľstva – či už v Srbsku, Rumunsku alebo na Slovensku. Úspešná dánsko-nemecká skúsenosť naopak dokazuje, že politickému angažovaniu jedného štátu v mene menšiny, žijúcej v susednom štáte, by sa podľa možnosti malo vyhnúť. Najlepším riešením by bolo aplikovať spoločný európsky prístup, ktorý by minimalizoval obavy zo secesie. Pokračujúca srbská centralizácia a holá agresia srbských utečencov, ktorí sa v skutočnosti stali kolonizátormi aj vývoj, tolerovaný a dokonca podporovaný srbskými úradmi, vytvárajú skutočné príčiny na obavy.

Poznámky

SWB – Zhrnutie správ zo sveta – BBC
HRB – Maďarský rozhlas, Budapešť

- 1 Údaje a fakty o Vojvodine, Liga sociálnych demokratov Vojvodiny/Juhoslávie, máj 1992.
- 2 Ibid.
- 3 Tanjug, 17.3.92 v SWB EE/1333 C1/7, 19.3.92.
- 4 Belehradský inštitút ekonomických vied uvádza vo svojej štúdií o chudobe, že v roku 1991 malo najnižší koeficient chudoby Slovinsko 2 percentá, Vojvodina 8,5 percenta, Srbsko (bez Vojvodiny alebo Kosova) okolo 20 percent, Bosna a Hercegovina a Čierna Hora okolo 33 percent, Macedónia okolo 40 percent a Kosovo vyše 80 percent. Borba, 13.1.92, správa Tanjug-u, 13.1.92, v SWB EE/1279 C1/8, 16.1.92.
- 5 Tanjug, 19.10.90 v SWB EE/0902 B/13.
- 6 Budapeštiansky domáci servis, 24.1.1991 v SWB EE/0982 B/12, 29.1.91.
- 7 Tanjug, 22.2.91 v SWB EE/1008 B/17, 28.2.91.
- 8 Tanjug, 26.10.91, v SWB EE/1215 B/17, 19.10.91 a v HRB, 30.10.91, v WB EE/1218 B/13, 1.11.91.
- 9 Tanjug, 3.12.91, v SWB EE/1247 B/9, 5.12.91.
- 10 HRB, 5,6, a 9.12.91, v SWB EE/1253 C1/3, 12.12.91.
- 11 HRB, 29.1.92, v SWB EE/1292 C1/8, 31.1.92.
- 12 HRB 7.2.91, v SWB EE/1301 C1/5, 11.2.91.
- 13 Tanjug, 11.3.92, v SWB EE/1330 C1/8, 15.3.92.
- 14 Magyar Nemzet, Budapešť, 2.6.90, v JPRS-EER-90-116, 14.8.90.

- 15 Rádio Slobodná Európa. Správa o východnej Európe, 12.10.90, s.43-44.
- 16 MTI, 11.1.92 v SWB EE/1277 C1/2, 14.1.92.
- 17 Maďarská televízia B, 25.2.92 v SWB EE/1318 C1/7, 2.3.92.
- 18 Tanjug, 26.2.92, v SWB EE/1317 C1/9, 29.2.92.
- 19 Tanjug, 23.4.92, v SWB EE/1366 C1/8, 28.4.92.
- 20 Chorvátsky rozhlas, Záhreb, 23.8.92, v SWB EE/1468 C1/4, 25.8.92.
- 21 HRB, 24.6.92, v EE/1424 A2/1, 4.7.92.
- 22 Tanjug, 7.9.92, v SWB EE/1480 C1/2, 8.9.92.
- 23 HRB, 12.2.92, v SWB EE/1305 C1/6, 15.2.92.
- 24 Tanjug, 16.7.92, v SWB EE/1439 C1/4, 22.7.92.
- 25 Tanjug, 20.7.92, v SWB EE/1439 C1/5, 22.7.92.
- 26 Interview pre HRB, 27.4.92, v SWB EE/1368 C1/1, 30.4.92.
- 27 Chorvátsky rozhlas, Záhreb, 13.4.92, v SWB EE/1359 C1/12, 20.4.92.
- 28 Tanjug, 13.7.92, v SWB EE/1435 C1/6, 17.7.92.
- 29 Týždenný prehľad udalostí Rádia slobodná Európa, 12.5.90.
- 30 Tanjug, 17.3.92, v SWB EE/1333 C1/7, 19.3.92.
- 31 Tanjug, 4.12.91, v SWB EE/1249 C1/9, 7.12.91.
- 32 ČSTK, 20.8.92, v SWB EE/1466 C1/5, 22.8.92.
- 33 Magyar Hirlap, Budapešť, 1.3.90.
- 34 Tanjug, 28.4.92, v SWB EE/1369 A2/2, 1.5.92.
- 35 HRB, 13.1.92, v SWB EE/1278 C1/4, 15.1.92.
- 36 Tanjug, 23.7.92, v SWB EE/1422 C1/4, 25.7.92.
- 37 Tanjug, 13.7.92, v SWB EE/1435 C1/6, 17.7.92.
- 38 HRB, 7.11.91, v SWB EE/1255 C1/7, 9.11.91.
- 39 MTI, 10.11.91, v SWB EE/1229 C1/10, 14.11.91.
- 40 Chorvátsky rozhlas, Záhreb, 12.11.91 v SWB EE/1230 C1/7, 15.11.91.
- 41 Tanjug, 14.11.91, v SWB EE/1232 C1/10, 18.11.91.
- 42 HRB, 12.11.91, v SWB EE/1230 B/11, 15.11.91.
- 43 HRB, 12.11.91, v SWB EE/1233 A2/3, 19.11.91.
- 44 Tanjug 29.1.92, v SWB EE/1292 C1/7, 31.1.91.
- 45 HRB, 7, 8, a 9.8.92, v SWB EE/1378 C1/5, 12.5.92.
- 46 Maďarská televízia B, 19.3.92, v SWB EE/1366 C1/3, 23.3.92.
- 47 MTU, 19.2.92, v SWB EE/1310 C1/6, 21.2.92.
- 48 Tanjug, 30.1.92, v SWB EE/1293 C1/4, 1.2.92.
- 49 Chorvátsky rozhlas, Záhreb, 11.3.92, v SWB EE/1328 C1/7, 13.3.92.
- 50 Tanjug, 17.3.92, v SWB EE/1333 C1/7, 19.3.92.
- 51 Tanjug, 1.4.92, v SWB EE/1346 C1/7, 3.4.92.
- 52 HRB, 5.5.92, v SWB EE/1375 C1/9, 8.5.92.
- 53 Nenad Canak na alternatívnej londýnskej konferencii, usporiadanej Inštitútom pre spravodajstvo o vojne a mieri, 26.8.92.

- 54 Tanjug, 4.8.92, v SWB EE/1452 C1/5, 6.8.92.
- 55 Tanjug, 3.7.92, v SWB EE 1425 C1/2, 6/7.92.
- 56 Tanjug, 6.8.92, v SWB EE/1455 C1/6, 10.8.92.
- 57 Ibid.
- 58 MTI, 30.6.92, v SWB EE/1424 A1/2, 4.7.92.
- 59 Nenad Canak ako pri poznámke 53.
- 60 Tanjug, 30.6.92, v SWB EE/1422 C1/12, 2.7.92.
- 61 HRB, 2.7.92, v SWB EE/1424 C1/5, 4.7.92.
- 62 Ibid.
- 63 Vreme "Ovog leta u Vojvodina", 31.8.92, citujúc "Nezavisni Index".
- 64 Tanjug, 31.8.92, v SWB EE/1475 C1/6, 2.9.92.
- 65 Tanjug, 4.9.92, v SWB EE/1480 C1/2, 8.9.92.
- 66 HRB, 26.8.92, v SWB EE/1471 C1/1, 28.8.92.
- 67 Tanjug, 2.9.92, v SWB EE/1477 C1/4, 4.9.92.
- 68 Správa MTI 3.9.92 o interview v Nepszabasag, 3.9.92, v SWB EE/1477 C1/4, 4.9.92.
- 69 Maďarská televízia, 16.8.92, v SWB EE/1466 C2/1, 22.8.92.

Lužickí Srbi vo východnom Nemecku

Dr. Leoš Šatava

Historické pozadie

Srbi (v nemčine Sorben – kdekoľvek sa v texte objaví termín Srbi a jeho deriváty, ide o lužických Srbov, pozn. prekladateľa) sa od desiateho storočia, kedy sa územie pri hornom toku rieky Spree a pri lužickej Nise dostalo pod panstvo nemeckých feudálnych pánov, postupne asimilovali do nemeckej populácie. Táto oblasť, nazývaná Lužicko (Tužica po srbsky, Lausitz po nemecky) mala rozlohu približne 10 000 štvorcových kilometrov. I keď od trinásteho alebo štrnásteho storočia vládli Lužicku českí panovníci, germanizácia, vrátane osídľovania územia nemeckými kolonistami, pokračovala. V roku 1635 sa Lužicko stalo majetkom saského miestodržiteľa a v roku 1815 bola rozdelená medzi Sasko a Prusko.

Od tohto času sa územie srbského jazyka začalo zmenšovať. V polovici 18. storočia hovorilo srbským jazykom okolo 200 000 ľudí.¹ Aj keď čísla vykazovali klesajúcu tendenciu, začiatkom 19. storočia – a obzvlášť od roku 1848 – bolo v radoch lužických Srbov silné národné povedomie.

Ani národné hnutie ani rozmach modernej srbskej kultúry však nemohli zastaviť asimilačný proces, ktorý nadobudol ešte výraznejšie rozmery po politickom zjednotení Nemecka v roku 1871 a v dôsledku regionálnej industrializácie. Boli tu i ďalšie faktory, ktoré spomalili významný nástup srbského nacionalizmu – a to demografická slabosť srbskej etnickej skupiny, ekonomická zaostalosť a absencia srbských mestských centier. V dôsledku týchto skutočností bolo začiatkom osemdesiatych rokov deväťnásteho storočia len okolo 166 000 ľudí, ktorí by na základe jazykového kritéria mohli byť považovaní za lužických Srbov.²

V roku 1912 bola založená strešná národnostná organizácia, nazvaná Domowina. Po prvej svetovej vojne sa objavili snahy vytvoriť nezávislý štát lužických Srbov alebo začleniť Lužicko do Československa – oba pokusy boli neúspešné. Dvadsať rokov predovšetkým v saskkej časti Lužicka, ale po roku 1933 bola srbská komunita v nacistickom režime vystavená neúctnému útlaku a jej organizácie boli zakázané. Začala sa popierať samotná existencia tohto etnika a nahradila ju teória, že lužickí Srbi sú "slovanským jazykom hovoriaci Nemci". S cieľom riešiť "lužickú otázku" boli vytvorené plány na presídlenie srbskej populácie do Alsaska. Dvanásť rokov nacistickej diktatúry znamenalo pre samostatnú srbskú identitu ťažkú ranu.

Nemecká demokratická republika 1949 – 1990

Koncom druhej svetovej vojny sa opäť objavili nové pokusy o oddelenie Lužicka od Nemecka – alebo ako samostatného štátu alebo ako časti bývalého Československa. Nemecké obyvateľstvo však takýmto snahám odporovalo a k srbskej populácii prechovávalo v ich dôsledku nedobré pocity. Tieto plány, napokon nezrealizované, podporovala tužiskoserbska národná rada (Lužickoserbská národná rada). Domowina, na rozdiel od nej, prijala postupne alternatívnu cestu vytvárania "ľudovej demokracie" v rámci východného Nemecka. Vznik Nemeckej demokratickej republiky (NDR) 7. októbra 1949 v sovietskej okupačnej zóne sa neskôr ukázal byť kľúčovým zlomom na tejto ceste.

Ešte predtým však bol 23. mája 1948 prijatý "Zákon na ochranu práv lužickoserbskej populácie", viac známy ako Serbský zákon (Srbský zákon – pozri prílohu 1). Po prvýkrát v histórii tisícročného spolužitia tak boli Srbom garantované rovnaké práva ako Nemcom a získali i viacero práv v oblasti kultúry. Srbský zákon bol pôvodne platný iba v saskkej časti Lužice a len neskôr, v roku 1950, bola jeho platnosť rozšírená i na Brandenburský kraj.

Domowina sa stala jediným oficiálnym reprezentantom etnickej skupiny lužických Srbov v NDR. Garancie kultúrneho vývoja Srbov obsahovala i Ústava NDR zo 7. októbra 1949 (článok 11) a zo 6. apríla 1968 (článok 40). Etnickej skupine ponúkli i viaceré funkcie v reprezentačných inštitúciách krajiny na miestnej, regionálnej a centrálnej úrovni, napríklad v štátnej rade a parlamente.

Od päťdesiatych rokov podporoval štát (NDR) srbskú populáciu, žijúcu na jeho území. Vznikla sieť národnostných a kultúrnych inštitúcií, do ktorej patrili i základné školy, dve stredné školy a Katedra srbských štúdií na Univerzite v Lipsku. Znovuobnovené boli i srbské periodiká a denník a ročne vychádzali desiatky kníh. Rozhlas začal vysielat' i srbské programy, vzniklo profesionálne divadlo a každé štyri či päť rokov sa konal Festival srbskej kultúry.

V bilingválnych obvodoch Drážďan a Cottbusu mal srbský jazyk rovnaký úradný status ako nemčina, boli inštalované dvojjazyčné nápisy a podobne. Obdobie od roku 1950 do roku 1990 možno charakterizovať ako obdobie bezprecedentného kultúrneho pokroku Srbov ako jedinej oficiálne uznannej etnickej menšiny v NDR.

Na vývoj Lužicka v spomínaných štyroch desaťročiach sa však dá hľadať i z iného uhla. Srbi sa potýkali s tromi problematickými záležitosťami. Po prvé, niektoré z práv, ako ich uvádzal zákon – napríklad používanie jazyka (v miestnej správe) alebo voľba srbských zástupcov – sa stali púhou formalitou. Vinu nesie do určitej miery nemecká strana. Často bol však nedostatok sebadôvery medzi Srbmi samotnými a minimálny tlak z ich strany na zmenu situácie tým faktorom, ktorý neumožnil plnú realizáciu deklarovanej politiky.

Slovanskému duchu Lužicka ublížilo osídlenie oblasti veľkým počtom povojnových nemeckých presídencov. Týka sa to predovšetkým obdobia od päťdesiatych rokov, ktoré prinieslo devastáciu regiónu v dôsledku rozsiahlej ťažby hnedého uhlia. Tento vývoj a viedol napokon k skutočnému zničeniu mnohých srbských komunt, kedy celé dediny, v ktorých žili mnohé generácie Srbov a ktoré mali silný pocit srbskej identity, boli zrovnané so zemou. Obyvateľstvo bolo presídlené, ale nie spolu do nových dedín, ale ako individuálne rodiny do mestských ulíc, kde ich susedmi boli Nemci. Stratili nielen svoje územie, ale i sociálnu konsolidovanosť ako etnická a kultúrna menšina. Počas štyroch desaťročí sa predtým nezávislá Domowina stala len etnickým prívieskom vládnucej Jednotnej socialistickej strany Nemecka (SED). Jej činnosť bola celkom podradená politickým a ideologickým požiadavkám vedenia strany a to nemohlo skončiť inak ako negatívnymi následkami. Ambivalentnosť štátu a stranického vedenia NDR bola zjavná.

Na jednej strane otvorene podporovali lužických Srbov ako dokonalý model "leninského" riešenia národnostnej otázky – výstavny exponát socialistickeho establishmentu. Na druhej strane o skutočné problémy a potreby Srbov mali len malý záujem. Išlo fakticky o politiku skrytej asimilácie, ktorá viedla k ďalšiemu, postupnému poklesu počtu srbsky hovoriacich obyvateľov a k narúšeniu ich etnického územia.

Spolková republika Nemecko 1990 –

Počas pamätných rokov 1989 a 1990 sa v dôsledku fundamentálnych zmien v politickom živote NDR a následného zjednotenia Nemecka v októbri 1990 postavenie lužických Srbov veľmi zmenilo. Namiesto zlou minulosťou poznačenej Domowiny, ktorá sa pozviechala len veľmi pomaly, sa aktívnou stala alternatívna organizácia Serbska narodna zhrmadzizna (Srbské národné zhromaždenie). Jej činnosť začala v novembri 1989 a skončila v júni 1991. Založené boli i ďalšie neoficiálne mládežnícke a cirkevné organizácie a znovu ožila i tradičná cirkevná inštitúcia Macica Serbska (Srbské kultúrne združenie). Organizovali sa početné mítingy, na ktorých sa diskutovalo o vzniknutých ťažkostiach, napríklad o postavení Lužicka ako regiónu alebo lužických Srbov ako národnostnej menšiny.

Mnohé z týchto problémov, ako i otázka kultúrneho života Srbov, sa dostávajú na pretras v rámci procesu integrácie nových spolkových krajín do štruktúry nemeckého štátu. Článok ústavy, garantujúci práva etnických skupín, nebol ešte v apríli 1993 v platnosti. Postoj spolkovvej vlády Nemecka k srbskej menšine bol všeobecne kritizovaný – napríklad na 38. sneme Föderalistische Union Europäischer Volksgruppen (FUEV), ktorý sa konal v Cottbuse v Dolnom Lužicku 29. mája 1992.

Čo sa týka samotných lužických Srbov, chránia ich článok 6 a predovšetkým článok 6a Ústavy Krajiny Sasko, prijaté 27. mája 1992 (pozri prílohu 2) a článok 25 Ústavného zákona Krajiny Brandenbursko. V oboch spomínaných krajinách už boli založené oddelenia pre srbské záležitosti.

Srbská etnická skupina, v kľúčovom období svojich dejín sa stále potýka s mnohými problémami. Najväčšia je otázka finančného prežitia. V októbri 1991 bola založená Nadácia pre lužickoserbský národ, na ktorú prispeli rovným tretinovým dielom Sasko, Brandenbursko a spolková vláda. Nádej, že ničivá ťažba hnedého uhlia sa skončí, zostáva nenaplnenou.

Objavili sa nové problémy, napríklad vo vzťahu k už existujúcim dvojjazyčným označeniam ciest v srbských oblastiach. Nové označenia musia byť v súlade so štandardným vzťahom, platným pre celú republiku. Na miestnej úrovni sa objavili tvrdenia, že pre srbské nápisy nie je na nových označeniach miesto, Srbi však trvajú na tom, že označenia musia zostať bilingválne.

Vyučovanie v srbskom jazyku je takisto ohrozené, a to z dôvodov zavedenia nového vzdelávacieho systému. Náročné ekonomické podmienky a napätá sociálna situácia v bývalej NDR odsunuli národnostné aktivity Srbov na vedľajšiu koľaj. Vysoká a stúpajúca nezamestnanosť vo východnom Nemecku prinútili niektorých Srbov, aby opustili svoje domovy a vydali sa za prácou. To ale opäť vedie len k oslabeniu srbskej komunity. Prechod na demokratický a ekonomicky prosperujúci systém neznamena automaticky i vytvorenie podmienok pre priaznivý vývoj etnických menšín a neznamená ani koniec ich asimilácie. Paradoxne sa ich postavenie môže dokonca zhoršiť.

Takisto je náročné určiť presný počet príslušníkov srbskej etnickej skupiny v súčasnosti. Účinky asimilačných praktík z minulosti majú za následok, že niektorí ľudia prechováajú k svojmu etnickému postaveniu ambivalentný postoj. Prispela k tomu i skutočnosť, že udržiavanie srbského jazyka a špecifických kultúrnych elementov z generácie na generáciu postupne mizne.

V oblasti, ktorá je približne o 2000 štvorcových kilometrov menšia ako historické územie Lužice, žije asi 40 000 až 45 000 ľudí, ktorí

sa identifikujú so srbskou etnickou a hovoria srbským jazykom.³ Žijú v dvoch samostatných regiónoch – v Hornej Lužici: okolo miest Bautzen (Budyšin po srbsky) a Hoyerswerda (Wojerocy), a v Dolnom Lužicku na sever od Cottbusu (Chosebuz). V oboch z týchto regiónov sa hovorí odlišným dialektom srbského jazyka: hornosrbštinou, ktorú používajú približne tri štvrtiny všetkých srbsky hovoriacich obyvateľov a dolnosrbštinou, ktorá ako živý jazyk postupne vymiera. Oba jazyky boli kodifikované ako dva nezávislé spisovné jazyky.

Na obvode tohto územia žijú Srbi rozptýlení medzi nemeckých obyvateľov. V zmiešaných oblastiach tvoria len malé percento populácie. Jedinou výnimkou je "katolícka" oblasť (na rozdiel od prevažne protestantských regiónov), nachádzajúca sa na severozápade od Bautzenu, ktorý je srdcom slovanského Lužicka súčasnosti. V tejto oblasti žije 18 000 až 20 000 obyvateľov, z ktorých 70 až 80 percent tvoria lužickí Srbi. Táto oblasť je jedinou v celom Nemecku, kde je srbština prostriedkom každodennej komunikácie pre ľudí každého veku, vrátane mladej generácie, keďže je to i jediné miesto, kde sa v školstve používa srbština ako vyučovací jazyk. Tvárou v tvár perspektíve úplnej asimilácie v protestantských regiónoch v priebehu nasledujúcich dvoch desaťročí je práve katolícka oblasť územím, na ktorom sú kontinuita srbského jazyka a etnické povedomie zabezpečené a pravdepodobne pretrvajú i v budúcnosti, minimálne do polovice 21. storočia.

Poznámky

¹ J. Brankač, F. Metsk, Die Geschichte der Sorben, zväzok 1, Bautzen Ludowe nakadnistwo Domowina, 1977, s. 307, J. Petr, Nástin politických a kultúrnych dejín Lužických Srbov, Praha, SPN, 1972, s. 93.

² E. Muka, Statistika lužiskich Serbow, Wobličenje a wopisanje hornjo – a delnjolužiskeho Serbowstva w lkětach 1880–5, Budyšin, 1884–6.

³ Die Sorben in Deutschland, Mačica Serbska, Budyšin/Bautzen, 1991, s. 24, F. Forster: Ličba a socialna integracija Serbow (Počet a sociálna integrácia Srbov), Rozhlad, 40, 1990, a Nos. 7–8, s. 206–208, L. Ela "Wobknježenje a wuživanje serbskeje řeči (Znalosť a používanie srbského jazyka), Rozhlad, 40, 1990, Nos. 7–8, s. 210–216.

Vybraná bibliografia

J. Brankač, F. Metšk, Die Geschichte der Sorben, zväzok 1, Bautzen, Ludowe nakladinstwo Domowina (LND), 1977; J. Šolta, H. Zwahr, zväzok 2, Bautzen, LND, 1974, M. Kasper, zväzok 3, Bautzen, LND, 1976; K.J. Schiller, M. Thiemann, zväzok 4, Bautzen, LND, 1979. (Srbská mutácia: Stawizny Serbow).

B. Cyž, Die DDR und die Sorben, Eine Dokumentation zur Nationalitätenpolitik in der DDR, Bautzen, LND, 1969.

L. Elle, Zur aktuellen Sprachsituation der Lausitzer Sorben, Europa Ethnica, 49, 1992, No. 1, s. 1–12.

M. Kasper, ed., Language and Culture of the Lusatian Sorbs throughout their History, Akademie-Verlag, Berlin, 1987.

R. Marti, Die Sorben – Prüfstein und Experimentierfeld für Nationalitätenpolitik, Europa Ethnica, 49, 1992, No. 1, s. 13–36.

H. Nowusch, "Die Gleichberechtigung der Burger sorbischer Nationalität" in der DDR – Verwirklichtes Menschenrecht, tretie revidované vydanie, Bautzen, LND, 1988.

W. Oschlies, Die Sorben – slawisches Volk im Osten Deutschlands, drahé revidované vydanie, Bonn-Bad Godesberg, Friedrich-Ebert-Stiftung, 1991.

J. Petr, Nástin politických a kulturních dějin Lužických Srbů, Praha, SPN, 1972.

Die Sorben in Deutschland, Budyšin/Bautzen, Mačica Serbska, 1991.

G. Stone, The Smallest Slavonic Nation, The Sorbs of Lusatia, Athlone Press, Londýn, 1972.

E. Tschernik, Die Entwicklung der sorbischen Bevölkerung von 1832 bis 1945, Eine demographische Untersuchung, Akademie-Verlag, Berlín, 1954.

R. Urban, Die sorbische Volksgruppe in der Lausitz 1949–1977, Marburg/Lahn, J-G Herder Institut, 1980.

Príloha 1

(neoficiálny preklad)

ZÁKON NA OCHRANU PRÁV SRBSKEJ POPULÁCIE, SASKO, 1948

- 1 Srbská populácia požíva právnu ochranu a štátnu podporu v oblasti jazyka, kultúry a rozvoja.
- 2 Pre srbské deti budú založené základné školy a školy vyššieho stupňa s vyučovacím jazykom srbským a s nemeckým ako vyučovaným predmetom.
- 3 Okrem nemčiny umožnia úrady a správa srbsko-nemeckého územia i používanie srbského jazyka.
- 4 Do orgánov správy budú menovaní antifašistickí a demokratickí Srbi, pomerne podľa počtu srbskej populácie na srbsko-nemeckom území.
- 5 i) Na podporu srbského kultúrneho života bude založený Vzdelávaci úrad srbskej kultúry a národa so sídlom v Bautzene a zodpovedný ministrom školstva.
ii) Výber zamestnancov bude urobený na základe návrhov príslušných srbských antifašistických organizácií.
iii) Zo štátneho rozpočtu budú poskytnuté prostriedky na obnovu srbského kultúrneho života a jeho ďalší rozvoj.
- 6 Od úradov a správy na jazykovo zmiešanom území sa vyžaduje, aby všetkými možnými spôsobmi podporovali srbské kultúrne záujmy.
- 7 Ministerstvo vnútra a ministerstvo školstva vydá procedurálne nariadenia.
- 8 Zákon nadobúda účinnosť dňom vyhlásenia.

Príloha 2

(neoficiálny preklad)

ÚSTAVA SASKA, 1992 ČLÁNOK 6A SRBSKÝ NÁROD

- 1 Občania srbskej národnosti, žijúci v krajine (Land), tvoria súčasť "Staatsvolk-u", to znamená občanov štátu požívajúcich rovnaké práva. Krajina (Land) garantuje a chráni právo na zachovanie ich identity, ako i na ochranu a plný rozvoj ich zdedeného jazyka, kultúry a tradícií, predovšetkým prostredníctvom škôl, ďalšieho vzdelania a kultúrnych inštitúcií.
- 2 Pri regionálnom i miestnom plánovaní treba vziať do úvahy potreby srbskej populácie. Nemecko-srbský ráz oblastí, kde žije srbská etnická skupina, musí byť zachovaný.
- 3 Spolupráca Srbov mimo hraníc krajiny, najmä v rámci Horného a Dolného Lužicka, je v záujme krajiny.

Slovinci v Taliansku a Taliani v Slovinsku

Vera Klopčič a Dr. Miran Komac

Slovinci a Taliani žili dlhé stáročia v blízkosti vzájomných taliansko-slovinských hraníc. Koncom šiesteho storočia začala etnická hranica medzi románskymi a slovanskými národmi nadobúdať kontúry aj na Istrijskom polostrove, v Krase (Carso) a na západ od rieky Soca (Isonzo).

Ako sa formovali národy a vznikali štátne hranice, ktoré nespĺvali s hranicami etnickými, súhrnou historických okolností vznikli dve menšiny, ktoré sa ocitli na jednej či druhej strane hranice. Preto by sa s nimi malo zaobchádzať nie ako s protivníkmi, ale skôr ako so spoluaktérmi stáročného kultúrneho a spoločenského vývoja regiónu s komplementárnymi a rovnakými právami na jeho historické dedičstvo.¹

Komplementárny vzťah medzi oboma skupinami sa po druhej svetovej vojne stal predmetom nových medzinárodných i národných dohôd a ani dnes, po vytvorení nezávislej Republiky Slovinsko v roku 1991 nie je vyjasnený.

Slovinci v Taliansku

Väčšina slovinskej menšiny v Taliansku žije dnes v 35-ich hraničných municipalitách v okresoch Terst, Gorizia a Udine. Údaje, zverejnené rozličnými zdrojmi uvádzajú, že v Taliansku žije od 52 000 do 140 000 Slovincov.

Zákonodarstvo z rokov 1961 a 1973 umožnilo vytvorenie slovinských škôl v okresoch Terst a Gorizia. Menšina má svoje vlastné médiá, vydateľské domy, organizácie vedeckého výskumu a iné organizácie, spojené do Slovenska kultorno hospodarska zveza (SKGZ – Slovinské kultúrno-ekonomické združenie) a so Svet slovenskih organizacij (SSO – Rada slovinských organizácií).

Začiatkom sedemdesiatych rokov slovinská menšina predložila talianskej vláde dva konkrétne návrhy: územné rozšírenie etnickej a jazykovej ochrany na všetky tri provincie, kde menšina žije, a prijatie takzvaného globálneho zákona na ochranu Slovincov v Taliansku. Neskôr sa hlavnou otázkou stala adekvátna politická účasť menšiny, ktorá bola v súlade s dokumentmi KBSE i ďalšími európskymi štandardami.

Taliani v Slovinsku

Talianska menšina žije v troch pobrežných municipalitách – Izola, Koper a Piran. Od roku 1981 kedy podľa údajov sčítania ľudu žilo v Slovinsku 2 187 Talianov, vzrástol tento počet na 3 063. Postavenie tejto menšiny bolo podrobne upravované zákonmi už od začiatku šesťdesiatych rokov. Zákon garantuje právo na vzdelanie v talianskom jazyku (spolu s povinným štúdiom slovinského jazyka). Zároveň je taliansky jazyk povinným predmetom na slovinských školách v pobrežných oblastiach, čo umožňuje obyvateľom používať taliančinu na súdoch a ďalších verejných inštitúciách v tejto oblasti.

Podľa Ústavy Republiky Slovinsko z roku 1991 (článok 64) medzi osobitné menšinové práva patrí i právo používať národné symboly, zakladať organizácie a podieľať sa na vedecko-výskumných, mediálnych a publikačných aktivitách, na ktoré finančne prispieva väčšinový národ. Talianska menšina je priamo zastúpená v reprezentatívnych orgánoch miestnej samosprávy ako i v štátnej rade.

Do roku 1991 tvorila talianska menšina v Slovinsku jednotnú skupinu, "menšinu v tom istom štáte" s početne silnejšou talianskou menšinou v Chorvátskej Istrii, a vytvorila si spoločné vedecko-výskumné, mediálne a kultúrne inštitúcie. Záujmy menšiny reprezentoval Unione degli Italiani dell'Istria e Fiume (Zväz Talianov z Istrie a Rijeky), združenie miestnych talianskych komunít. Tieto spoločné orgány však boli spochybnené po vzniku samostatných, nezávislých štátov Slovinsko a Chorvátsko v júni 1991.

V súčasnom období, ktoré prinieslo vznik nových hraníc, považuje talianska menšina za nevyhnutné zachovať jednotu a kontinuitu spoločných inštitúcií a zabezpečiť rovnakú mieru právnej ochrany pre celú menšinu (čo v podstate znamená prispôbiť mieru ochrany v Chorvátsku tej v Slovinsku).

Menšiny v bilaterálnych vzťahoch

Po prvej svetovej vojne bolo Taliansku pridelené územie, ktoré bolo po dlhé roky obývané viac ako 400 tisícami Slovincov. Počas fašistického panstva (1920 až 1944) boli podrobení nedobrovoľnému odnárodňovaniu a politickej, kultúrnej a ekonomickej diskriminácii. Prijaté boli zákony, ktoré zakázali "cudzí" (to znamená nie talianske) krstné mená, menili (to znamená talianizovali) priezviská, zakázali používanie slovinského jazyka vo verejných veciach a menili zemepisné názvy, ktoré boli zaužívané v etnicky zmiešaných regiónoch, predtým, ako sa vládnutia v nich ujali Taliani. Ich panovanie si zjavne vynútilo (aspoň vizuálne) porušenie tradícií, ktoré bolo nevyhnutné, ak chceli aplikovať podstatné asimilačné opatrenia.

Na konci druhej svetovej vojny a po podpísaní Mierovej zmluvy z roku 1947 sa objavil nový spor ohľadom demarkácie hraníc, predovšetkým v súvislosti s mestom Terst. Tento spor prakticky vyriešila účasť veľmocí a Memorandum o dohode² z roku 1954 – i keď právne bol vyriešený až po ratifikácii Osimskej zmluvy v roku 1977.

Demarkácia, predpokladaná Mierovou zmluvou z roku 1947, však stále ponechávala početné menšinové komunity na oboch stranách hranice. Mierová zmluva zakotvila právo na slobodný výber štátneho občianstva pre obyvateľov, ktoré boli "odovzdané" (článok 19). Ustanovenia Memoranda o dohode z roku 1954 stanovili dvojročné obdobie na medzištátnu úpravu vzájomných nárokov, týkajúcich sa majetku tých obyvateľov, ktorí sa rozhodli využiť právo opcie vo vzťahu k štátnemu občianstvu (článok 8).

Podľa údajov registračného úradu bývalého okresu Koper 14 115 osôb emigrovalo do Talianska v období od roku 1945 do októbra 1954. Táto migrácia pokračovala dokonca i po podpísaní memoranda. Následkom toho odišlo do Talianska asi 25 000 obyvateľov Kopera, čo predstavovalo viac ako polovicu celej populácie v tejto oblasti.³ Táto emigrácia a neskôr imigrácia z rôznych častí Juhoslávie, drastickým spôsobom zmenila etnickú štruktúru miest Koper, Izola a Piran, v ktorých v predošlom období Taliani dominovali.

Zvláštny štatút z 1954

Rozdiely v oboch politických systémoch, spojené s ideologickými bariérami a netoleranciou obdobia studenej vojny, mali na postavenie menšín nepriaznivý účinok a tieto boli často zneužívané v demagogických a ideologických sporoch. Citlivosť menšinovej otázky indikoval i fakt, že práva oboch menšín boli detailne upravené v prílohe k Memorandum o dohode. Touto prílohou bol

zvláštny štát, zaoberajúci sa rovnosťou práv v oblasti médií, školstva, kultúry, vyučovania v materinskom jazyku aj používania jazyka v úradných záležitostiach a verejných oznamoch, garantujúci hospodársky rozvoj oboch menšín. Vznikol zmiešaný juhoslovansko-taliansky výbor pre menšiny ktorý mal dohliadať na realizáciu zvláštného štátu a zaoberať sa sťažnosťami príslušníkov menšín ako jednotlivcov.

Taliansko neratifikovalo zvláštny štát, tvrdiac, že bol "provi-zórnym riešením" a odmietlo presunúť definitívnu zvrchovanosť na sporné územie. Vyhradilo si právo, podľa zásady "postupnej realizácie", určovať, kde a do akej miery prizná ustanoveniam štátu vnútornú právnu silu.⁴ Na druhej strane boli v Socialistickej federatívnej republike Juhoslávií i v jej komponente Republike Slovinska prijaté právne normy, ktoré siahali nad rámec štátu.

Medzi najdôležitejšie akty zákonodarcu patrilo: prijatie zákona o bilingválnych školách s talianskym a maďarským vyučovacím jazykom v Socialistickej republike Slovinska (1965, 1972), ktorý bol neskôr nahradený zákonom o zvláštnych právach talianskej a maďarskej menšiny v oblasti školstva a výuky (1982). Právo používať menšinové jazyky v konaní pred súdom a v správnom konaní, bolo upravené federálnym zákonom a detailnejšie slovin-skou legislatívou.

Osimská zmluva z roku 1975

Ustanovenia zvláštného štátu zostali merítkom úrovne ochrany menšín dokonca i po podpísaní (1975) a ratifikácii (1977) Osim-skej zmluvy. Článok 8 uvádza:

...že každá strana... zaistí v rámci svojho vnútorného zákonodarstva rovnakú úroveň ochrany príslušníkom príslušných menšín, ako ju stanovuje zvláštny štát, ktorý prestáva byť v platnosti.

V preambule potvrdili signatári zmluvy prijatie zásady "čo najvyššej možnej miery ochrany pre občanov - príslušníkov menšín" v súlade s internými i medzinárodnými ustanoveniami. Všeobecná atmosféra po prvej Konferencii o bezpečnosti a spo-lupráci v Európe (KBSE) v Helsinkách v roku 1975 bezpochyby výrazne prispela k pozitívnym postojom k menšinovým právam, ako dokazujú i záverečné poznámky v preambule, že "toto prispieje k upevneniu mieru a bezpečnosti v Európe".

Súčasná menšinová otázka

V súvislosti so začiatkom rozpadu Juhoslávie v júni 1991 sa objavila otázka právneho nástupníctva nových štátov, vznikajúcich na jej bývalom území. V januári 1992 bol daný návrh, aby bolo podpísané Tripartitné memorandum o dohode o ochrane talianskej menšiny v Slovinsku a Chorvátsku, ktoré by podpísali všetky tri zúčastnené krajiny. Podľa memoranda by bilaterálne dohody o ochrane talianskej menšiny boli podpísané Talianskom a Chorvátskom, Talianskom a Slovinskom aj Slovinskom a Chor-vátskom, podľa možnosti čo najskôr po uznaní nezávislosti nových štátov Talianskom.

Základné premisy ochrany menšín by boli nasledovné: potvrdenie autochtónie, rovnosť v zaobchádzaní v oboch zmluvných kra-jinách, uznanie právnej subjektivity menšinových organizácií (v Slovinsku je to v súčasnosti Unione degli Italiani) a potvrdenie kontinuity právneho zaobchádzania s menšinou v súlade s jej priznanými, platnými právami, spolu s tými, ktoré vychádzajú z medzinárodných dokumentov, zaistenie slobody pohybu, práva na prácu a ochranu zamestnancov, patriacich k talianskej menšine

pred diskrimináciou na základe štátneho občianstva, a to na územiach oboch krajín.

Memorandu navrhla talianska menšina, ktorá tvrdila, že niektoré z jej fundamentálnych záujmov boli postihnuté demarkáciou novej medzinárodnej slovinsko-chorvátskej hranice. Ako materská krajina pôsobilo Taliansko ako legitímny reprezentant záujmov menšiny. Spájať bilaterálne dohody o ochrane talianskej menšiny s uznaním nezávislosti Chorvátska a Slovinska Talianskom však nie je úplne v súlade s literou ani duchom dokumentov KBSE, ktoré vo svojom úvode cituje i návrh memoranda.

Zároveň Taliansko odmietlo uzavrieť bilaterálnu dohodou so Slovinskom, ktorá by simultánnym spôsobom zaistila zvláštne práva slovinskej menšiny v Taliansku a talianskej menšiny v Slovinsku. V skutočnosti požiadalo Slovinsko, aby ako nový štát umožnilo v mene ochrany talianskej menšiny dvojnásobný zásah do svojej zvrchovanosti (dohody s Talianskom a Chorvátskom), pričom samo odmietlo priznať právo na rovnaké ovplyvňovanie úpravy postavenia svojich menšín v Taliansku.⁵

Slovinsko odmietlo podpísať memorandum vo forme, v akej bolo navrhnuté, na žiadosť slovinskej menšiny v Taliansku, ktorá by tým prišla o postavenie, ktoré jej poskytuje súčasný rámec medzinárodnej právnej ochrany menšín podľa Osimských zmlúv a ustanovení medzinárodného práva. Po spŕške ohnivých debát medzi Unione degli Italiani a slovinskou menšinou došiel dialóg medzi Talianskom a Slovinskom svojho konca a našiel sa kom-promis: Taliansko uznalo Slovinsko a Slovinsko prisľúbilo dodržiavať ustanovenia Tripartitného Memoranda "ako keby ho bolo podpísalo".

Vo februári 1993 začali medzi Talianskom a Slovinskom roz-hovory o vývoji čohosi, čo médiá nazvali Osimská zmluva 2. Objavili sa náznaky, že mohlo by ísť o dobrý základ dlhodobého usporiadania a zmierenia medzi obidvoma stranami. Pretrvá-vajúcim problémom z minulosti, ktorý by mohol ďalej pôsobiť ako prekážka, podmieňajúca vzájomné vzťahy je otázka kompen-zácie, ktorú bývalá Federálna Juhoslávia dlhuje tým Talianom, ktorých majetok bol vyvlastnený. Slovinsko naznačilo dobrú vôľu pokúsiť sa nájsť riešenie tohto problému.

Poznámky

¹ Tento prístup predznamenáva aj koncepcia autochtónie, zakot-vená v Ústave Slovinska, článku 5: "Na svojom území bude štát ... chrániť a zaistiť práva domorodých talianskych a maďarských národnostných komunít", alebo "regióny historického osíd-lenia", ako uvádza preambula tripartitného memoranda o do-hode o ochrane talianskej menšiny v Chorvátsku a Slovinsku.

² Memorandum bolo mŕňnikom jednak preto, že položilo základy diplomatických vzťahov medzi Talianskom a Juhosláviou, a jednak preto, že na medzinárodnej úrovni stanovilo územné rozdelenie, ktoré bolo akceptovateľné kosignatármi, USA a Spojeným kráľovstvom Anglicka a Severného Írska, ktorí vyhlásili, že žiadne ďalšie územné aspirácie nebudú pod-porovať.

³ Menšiny v alpsko-jadranskom regióne, 1990, s. 177.

⁴ Medzi zákony prijaté na realizáciu zvláštného štátu, patrí Zákon č. 102 o školách s vyučovaním v slovinskom jazyku v provinciách Terst a Gorizia (1961), doplnený v roku 1973, a zákon č. 935 (1966), ktorý zrušil zákaz dávať deťom talian-ských občanov zahraničné mená.

⁵ Taliansky minister zahraničných vecí Giovanni De Michalis odôvodnil odmietnutie reciprocity v prístupe k menšinám v týchto dvoch krajinách: "historicky, objektívne odlišnými podmienkami oboch menšín... Slovinská menšina už je pred-metom úpravy v návrhu zákona, ktorým sa zaoberá parlament a žije v krajine, ktorá je už viac ako 45 rokov demokratickou. Trauma exodu je v porovnaní so slobodou, ktorú dnes získala naša menšina v Slovinsku a Chorvátsku, čímsi dosť odlišným. Preto je ich povinnosťou chrániť túto menšinu, ako sa len dá. Talianska menšina nemôže platiť viac, tak, ako už nie je možné predstierať, že skok od komunizmu k slobode sa nestal...". citované z G. Michelis: "I problemi minoritaru rimangono aperti ma il dialogo portera alla loro soluzione", Sloveni in Italia, Terst, 22/1/92, s. 2.

ÚSTAVA SLOVINSKEJ REPUBLIKY, 1991

Článok 5

Slovinská republika bude chrániť ľudské práva a základné slobody. Bude chrániť a garantovať práva autochtónnych komunít talianskej a maďarskej národnosti. Bude sa starať o autochtónne slovinské národnostné menšiny v susedných štátoch ako aj o slovinských emigrantov, migrujúcich pracov-níkov a bude podporovať ich kontakty s ich domovinou. Bude sa snažiť o zachovanie prírodného bohatstva a kultúrneho dedičstva a vytvárať podmienky na harmonický civilizačný a kultúrny rozvoj Slovinska.

Slovinci bez slovinskej štátnej príslušnosti majú v Slovinsku nárok na zvláštne práva a výhody. Povahu a rozsah týchto práv stanoví zákon.

Článok 11

Slovinský jazyk je úradným jazykom v Slovinsku. V komú-nach s talianskou alebo maďarskou populáciou bude úradným jazykom aj taliansky alebo maďarský jazyk.

Článok 61

Každý má právo na slobodné prejavovanie svojej príslušnosti k svojmu národu alebo národnosti, na rozvíjanie a preja-vovanie svojej kultúry a na používanie svojho jazyka a abe-cedy.

Článok 62

Pri výkone svojich práv a povinností ako i v konaní pred štátnymi orgánmi a verejnými činiteľmi má každý právo používať svoj jazyk a abecedu spôsobom, ktorý stanoví zákon.

Článok 64

Autochtónne talianske a maďarské etnické komunity a ich členovia majú právo na slobodné používanie svojich etnických symbolov na zachovanie svojej etnickej identity, majú právo zakladať organizácie, vyvíjať ekonomické, kultúrne, vedecké

a výskumné aktivity a aktivity v oblasti masovokomu-nikačných prostriedkov a vydavateľskej činnosti. Ďalej majú právo, za zákonom stanovených podmienok, na vzdelanie vo vlastnom jazyku alebo na bilingválne vzde-lanie. Zákon stanoví, v ktorých regiónoch sú bilingválne školy povinné. Obe etnické komunity a ich členovia majú právo kultivovať svoje vzťahy so svojimi materskými národmi a ich štátmi. Štát bude finančne i morálne pod-porovať realizáciu uvedených práv.

Na výkon týchto práv založia príslušníci oboch etnických komunít v regiónoch, kde tieto žijú, svoje vlastné samo-správne komunity. Na ich návrh udelí štát takýmto samo-správnym komunitám právomoci na výkon špecifických funkcií, ktoré sú momentálne v právomoci štátu, a zabezpečí prostriedky, potrebné na realizáciu týchto funkcií.

Obe etnické komunity sú priamo zastúpené v zastupiteľ-ských orgánoch miestnej samosprávy a v štátnom zhro-maždení.

Štát a spôsob výkonu týchto práv talianskej a maďarskej etnickej komunity v regiónoch, kde tieto žijú, povinnosti samosprávnych miestnych komunít týkajúce sa realizácie spomínaných práv, a tieto práva, uplatňované príslušníkmi týchto etnických komunít za hranicami spomínaných regió-nov, upraví zákon. Práva oboch etnických komunít a ich členov sú garantované bez ohľadu na počet členov oboch komunít.

Zákony, iné nariadenia a všeobecné ustanovenia, súvisiace výlučne s realizáciou ústavných práv a štátu oboch etnic-kých komunít, nemožno prijať bez súhlasu predstaviteľov etnických komunít.

Článok 80

Štátne zhromaždenie pozostáva z predstaviteľov slovins-kých občanov a má 90 poslancov.

Talianska i maďarská národnostná komunita bude mať v štátnom zhromaždení po jednom zástupcovi.

dobého hľadiska môžu stať prítlačivejšími, aj keď viac ako poskytujú klauzuly o menšinách v nemecko-československej zmluve z 27. februára 1992, si len ťažko možno želať, samozrejme, ak sa premietnu i v praxi. Podobne ako pre etnických Nemcov v iných častiach východnej Európy, aj pre tých československých, prijalo zjednotené Nemecko líniu, že každému, kto o to požiada, musí byť umožnené opustiť príslušnú krajinu a umožniť sa mu usadiť sa v Nemecku. Z ekonomických a sociálnych dôvodov ale finančne ťažko skúšaná nemecká vláda uprednostňuje takú politiku, ktorou napomáha zlepšeniu podmienok menšín v ich terajších domovinách s nádejou, že tam zostanú.

Nedávny rozpad Československa pravdepodobne na tejto situácii nič nezmení. Na Slovensku dnes žije len asi 5000 etnických Nemcov, predovšetkým v karpatských horách na východe krajiny a v hlavnom meste Bratislave (Pressburg). Vo svojom prvom čísle (júl 1992) uviedol mesačník novovytvorenej "Konfederácie karpatských Nemcov", že ich cieľom je "obnoviť a upevniť nemeckú identitu svojich členov a obohatiť ich kultúrny život". Vzťahy s väčšinou komunitou tu boli historicky omnoho menej problematické ako v českých krajinách – hlavnou treťou plochou sa pre slovenský nacionalizmus stalo Maďarsko a maďarská menšina na Slovensku.

Maďarsko

*Preto je id. t. moc a Holim' →
→ Takáto*

V medzivojnovom Maďarsku žila menšina etnických Nemcov v počte asi 600 000 ľudí (približne sedem percent populácie). Na rozdiel od národných štátov Poľska a Československa však v Maďarsku jazyková asimilácia, prebiehajúca dlho predtým, než ju začali podporovať i úrady, bola dostatočne prítlačivou pre tých Nemcov, ktorí mali ambície postúpiť v spoločenskom rebríčku. Tak či onak malo Maďarsko s Nemeckom omnoho menej problémov než ktorýkoľvek zo spomínaných dvoch národov, predovšetkým vďaka neexistencii územných sporov. Ako všade i tu je náročné určiť, aké zmeny v údajoch o počte obyvateľstva mala za následok vojna, ale bezprostredne po roku 1945 bolo z Maďarska do Sovietskeho zväzu deportovaných 30 000 etnických Nemcov a v roku 1950 prišlo do Rakúska a obidvoch nemeckých štátov 200 000 vyhostených Nemcov. V tom istom roku sa oficiálne rehabilitovala zvyšná časť menšinového nemeckého etnika, ktorého príslušníkom sa vrátili práva spojené s občianstvom a rovnosť v týchto právach.

Neskôr boli povolené aj mnohé kultúrne aktivity a Nemcom sa poskytli i obmedzené vzdelávacie možnosti. Pod záštitou štátom sponzorovaného "Demokratického združenia maďarských Nemcov" bolo možné vydávať týždenník, niekoľko periodík aj ročnú kvótu kníh. Priebeh asimilácie sa zrýchlil pod vplyvom masívneho prechodu Maďarska na industrializáciu a s ňou spojenú urbanizáciu, ktorá postihla i menšinovú populáciu, do tých čias žijúcu prevažne na vidieku. Pomer detí s nemeckým etnickým pôvodom, ktoré od narodenia ovládali nemecký jazyk, rapídne klesal. Od šesťdesiatych rokov boli preto v školstve postupne zavádzané zvláštne opatrenia. Normou sa stalo vyučovanie v nemčine ako "cudzom jazyku", nemčina už teda nikde nebola všeobecným vyučovacím jazykom a bolo len otázkou času, kedy táto menšina úplne vymizne.

Ak sa situácia dnes javí inak, je to preto, že od začiatku osemdesiatych rokov bola Budapešť čoraz viac znepokojená zaobchádzaním, akého sa dostávalo etnickým Maďarom v susednom Rumunsku. Tieto okolnosti mali vplyv na pozoruhodnú liberalizáciu maďarskej politiky voči jej vlastným menšinám, ktorá zrazu ponúkala v tom čase už mimoriadne asimilovaným Nemcom viac príležitostí, než boli schopní alebo ochotní využiť. Priznala

im dokonca i právo na dvojjazyčné označenia ulíc, ako aj dovoľenie udržiavať kontakty so západným Nemeckom, vrátane organizácii vyhostených. V predchádzajúcom období boli dohody o výmenách obmedzené na čisto kultúrne záležitosti a mohli byť riadené len prostredníctvom agentúr z NDR. Okrem toho sa výrazne zvýšil počet a náklad publikácií v nemeckom jazyku, ako aj frekvencia a dĺžka rozhlasového a televízneho vysielania v nemčine.

V roku 1985 sa skupine disidentských aktivistov podarilo založiť neoficiálne nemecké kultúrne združenie, nazvané po dunajskom švábskom poetovi devätnásteho storočia Nikolausovi Lenauovi. To viedlo "Združenie maďarských Nemcov", aby sa rýchlo zbavilo svojho prepojenia s vládnucim establishmentom. Po páde starého režimu v roku 1989 bol v Peci (Fünfkirchen) otvorený Lenauov dom, slúžiaci ako stredisko kultúrnej regenerácie nemeckej menšiny.

Všeobecne sa predpokladá, že súčasná početná sila nemeckej komunity v Maďarsku je okolo 220 000 (2,2 percenta celkovej populácie), čo jej dáva postavenie najväčšej uznanej menšiny (štátut početnejších Rómov sa skúma). Rozptýlení prakticky po celej krajine tvoria etnickí Nemci väčšinu len v dedinách, ktoré by sa dali spočítať na prstoch jednej ruky. V miere znalosti jazyka predkov sa líšia, i keď v poslednom období nastalo pozoruhodné oživenie záujmu oň. Rodným používateľom nemčiny bolo umožnené navštevovať základné a stredné školstvo. Okrem toho dve stredné školy, jedna v Budapešti a jedna v meste Baja, zaviedli nemčinu ako vyučovací jazyk väčšiny predmetov, a ďalšia stredná škola v Peci (Fünfkirchen) ponúka možnosť vybrať si osnovu v nemeckom jazyku. V celkovom meradle však tieto výmožnosti využívajú skôr maďarskí než nemeckí žiaci. Tak či onak, všeobecne sa uznáva, že zlepšenie podmienok vyučovania v nemčine na všetkých stupňoch, vrátane prípravy učiteľov, je kľúčom k budúcnosti tejto menšiny.

Pokiaľ ide o jej právny štatút, príslušné klauzuly nemecko-maďarskej zmluvy zo 6. februára 1992 sú úplne identické s klauzulami v dohodách Spolkovej republiky Nemecko s Poľskom, a Československom. Maďarsko však nepochybne preukázalo najviac snahy o ich plnú a urýchlenú realizáciu. Maďarský parlament tiež prejednáva zákon o ochrane menšín, ktorý by ustanovenia zmluvy začlenil do právneho poriadku štátu.

V Maďarsku v uplynulom období, opäť na rozdiel od Poľska a Československa, neprišlo k významnejšej emigrácii etnických Nemcov. Či si však v dlhodobej perspektíve zachová nemecká etnická komunita svoju vlastnú kultúrnu identitu, alebo či sa rozhodne pre úplnú asimiláciu, ukáže až budúcnosť.

Literatúra

- A. Komjathy a R. Stockwell, German Minorities and the Third Reich, Ethnic Germans of East Central Europe between the Wars. New York and London, 1980.
- K. C. Farmer s pomocou Richarda Blankeho (Nemci): "National Minorities in Poland, 1919-1980": Stephan M. Horak, ed., Eastern European National Minorities, 1919-1980. Príručka, Littleton/Colorado, 1985, s. 35-107.
- J. Kalvoda: "National Minorities in Czechoslovakia, 1919-1980": Ibid, s.108-59.
- M. L. Kovacz: "National Minorities in Hungary, 1919-1980": ibid, s. 160-89.
- G.C. Palkert, The German Exodus: A Selective Study on the Post-

Second World War Expulsion of German Populations and its Effects. Haag, 1967.

O vývoji v minulom desaťročí nebol v angličtine publikovaný žiaden významný výskum.

Odporúčania

Menšinové práva a spolupráca medzi komunitami sa dnes považujú za nevyhnutný predpoklad európskej bezpečnosti. Napriek tomu neboli na podporu menšinových práv a mierového spolužitia v Európe vyčlenené dostatočné zdroje. Potrebné náklady by v porovnaní s vojenskými výdavkami, pochádzajúcimi z "obdobie studenej vojny" alebo tragickým dedičstvom, ktoré môže v niektorých situáciách nadobudnúť formu násilných konfliktov a presunov utečencov, boli nízke.

- Na získanie podrobnejšej predstavy o situácii menšín v bývalom ZSSR, na Balkáne a v krajinách strednej Európy by sa mal rozšíriť výskum, analýza, diskusia a rozsiahlejšie šírenie informácií. Cieľom by bolo poskytnúť pravidelný prísun dôkazov o meniacej sa situácii na miestnej i celoštátnej úrovni. To by mohlo pomôcť pri včasnom varovaní pred potenciálnymi konfliktmi, ako aj modelov vhodnej praxe, ktorá sa môže zísť aj ostatným.
- Osobitná pozornosť by mala byť venovaná menšinám vo Vojvodine, v Českej republike a v Slovenskej republike a Rusinom v Zakarpatsku.
- Medzinárodné právne a politické štandardy o menšinách a ľudských právach, odsúhlasené Konferenciou o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE), Radou Európy a Organizáciou Spojených národov, by mali byť preložené do menšinových jazykov. Tieto preklady by mali účastnícke štáty KBSE rozširovať vo všetkých relevantných komunitách.
- Mala by sa vypracovať príručka, opisujúca spôsoby domáhania sa odškodnenia prostredníctvom domácich i medzinárodných orgánov, a táto by mala byť sprístupnená menšinovým komunitám.
- Sekretariáty KBSE a Rady Európy by mali rozširovať opis priaznivého zaobchádzania s menšinami a príklady mierového a plodného spolužitia menšinových a väčšinových komunít.
- Samotná práca Rady Európy týkajúca sa ochrany menšín pri určovaní štandardov, vytváraní dôvery a propagácii kultúrnych a vzdelanostných hodnôt – si zaslúži väčšiu podporu a mala by byť zverejňovaná vo väčšom rozsahu. Osobitná pozornosť by mala byť venovaná úsiliu Rady Európy o prípravu pilotných programov na zlepšenie vzťahov medzi väčšinovými a menšinovými komunitami.
- Štáty by mali byť podnietené k ratifikácii európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. Podpora by mala byť venovaná i príprave dodatkového protokolu k európskemu dohovoru o ľudských právach, zaoberajúceho sa právami menšín.
- Európska komisia by prostredníctvom svojich fondov na podporu menších európskych jazykov mala zvážiť, ako podnieť ďalšiu výuku, rozvoj a šírenie materiálov o týchto jazykoch a ich komunitách.
- Pôvodcovia darov i pôžičiek by mali priznať rovnakú prioritu programom, ktoré zavádzajú prax rovnosti príležitostí, posúvajú dopredu spoluprácu medzi komunitami a odstraňujú predchádzajúce štrukturálne nepravosti voči menšinám. Vo väčšom rozsahu by mali byť propagované významné medzivládne inštitúcie, ako je napríklad európska banka pre obnovu

a rozvoj, ktorá do svojej zakladacej dohody a jej výkladov začlenila konkrétnu politiku pre tieto otázky.

- Vlády, zmluvné orgány Organizácie Spojených národov a agentúry OSN by mali vziať do úvahy Deklaráciu OSN o menšinách. Zvláštna pozornosť by mala byť venovaná článkom 4(5), 5(1) a 5(2) (pozri stranu štyri). Menšinové komunity by mali byť podnietené k poskytovaniu informácií príslušným orgánom OSN pre ľudské práva aj vysokému komisárovi KBSE pre národnostné menšiny.

Profily krajín

(poskytnuté autormi)

názov:	Česká republika
ústavný systém:	parlamentná demokracia
hlava štátu:	prezident
medzinárodné organizácie:	OSN, KBSE
politické/vojenské združenia:	žiadne
obyvateľstvo:	10 362 000 (1992)
menšiny:	425 000 Slovákov, 70 000 Poliakov, 48 000 Nemcov, Rómovia
jazyky:	čeština (úradný jazyk), menšinové jazyky: slovenčina, poľština, nemčina
náboženstvo:	rímskokatolícke, českí katolíci, protestanti a husiti
názov:	Slovenská republika
ústavný systém:	parlamentná demokracia
hlava štátu:	prezident
medzinárodné organizácie:	OSN, KBSE, Višegrádska štvorka
politické/vojenské združenia:	žiadne
obyvateľstvo:	5 288 335 (1992)
menšiny:	580 000 Maďarov, 64 000 Čechov, 41 000 Rusínov, 41 000 Ukrajincov, ďalšie, vrátane Rómov – 0,4 percenta
jazyky:	slovenčina (úradný jazyk), maďarčina, ukrajinjčina
náboženstvo:	katolícke, protestantské, pravoslávne, gréckokatolícke, židovské
názov:	Ukrajinská republika
ústavný systém:	parlamentná demokracia
hlava štátu:	prezident
medzinárodné organizácie:	OSN, KBSE
politické/vojenské združenia:	SNŠ
obyvateľstvo:	51 500 000 (sčítanie ľudu v 1989)
menšiny:	Rusi (11,4 milióna), Židia (486 000), Bielorusi (440 000), Moldavci (324 000), Bulhari (234 000), Poliaci (219 000), Maďari (163 000), Rumuni (135 000)
jazyky:	hovorí sa viacerými jazykmi, ale až donedávna prevažovala v štátnych inštitúciách a vo vzdelávacom systéme ruština. Z 37,4 milióna Ukrajincov 4,5 milióna tvrdilo, že ruština je ich rodný jazyk, na druhej strane len 178 000 z početnej ruskej komunity tvrdilo, že ukrajinjčina je ich rodný jazyk.
náboženstvo:	pravoslávne a gréckokatolícke, plus rímskokatolícke, protestantské, židovské a muslimské menšiny.

názov:	Bieroruská republika
ústavný systém:	parlament založený na viackandidátnych voľbách
hlava štátu:	predseda Najvyššieho sovietu
medzinárodné organizácie:	OSN, KBSE
politické/vojenské združenia:	SNŠ
obyvateľstvo:	10 200 000
menšiny:	Rusi (1 342 000), Poliaci (418 000), Ukrajinci (291 000), Židia (112 000)
jazyky:	viaceré, ruština prevažuje. Podľa sovietskeho sčítania ľudu z roku 1989, takmer každý piaty Bielorus uviedol, že ruština je jeho rodným jazykom.
náboženstvo:	rímskokatolícke, pravoslávne, baptistické a moslimské menšiny
názov:	Litovská republika
ústavný systém:	parlamentná demokracia
hlava štátu:	prezident
medzinárodné združenia:	OSN, KBSE
politické/vojenské združenia:	Pobaltské zhromaždenie
obyvateľstvo:	3 675 000
menšiny:	Rusi (344 000), Poliaci (258 000), Bielorusi (63 000), Ukrajinci (45 000).
jazyky:	zatiaľ čo litovčina prevažuje v radoch "domáceho" obyvateľstva, medzi ostatnými skupinami prebehla výrazná rusifikácia spolu s hnutím za uchovanie "rodného" jazyka v radoch slovanských menšín. Slovanské menšiny sa k štúdiu litovčiny stavajú zdržanlivo, ich preferovaným druhým jazykom býva ruština.
náboženstvo:	rímskokatolícke, s protestantskou (prevažne evanjelickou) menšinou.
Takmer 900 000 etnických Poliakov žije údajne v troch nezávislých štátoch – Ukrajine, Bielorusku a Litve. Navyše jeden až tri milióny etnických Poliakov žijú v Rusku a v iných nástupníckych štátoch ZSSR. Títo etnickí Poliaci sa stretávajú s problémami, bežnými pre "staré" i "nové" etnické národnostné menšiny a sú súčasťou rozsiahlejšej poľskej diaspóry v západnej Európe, v Južnej a Severnej Amerike a v Austrálii.	
názov:	Spolková republika Nemecko
ústavný systém:	spolková republika, rozdelená na samosprávne krajiny (länder)
medzinárodné organizácie:	OSN, ES, RE, KBSE
politické/vojenské združenia:	NATO, ZEU
obyvateľstvo:	78 090 000
menšiny:	Lužickí Srbi (v Sasku a Brandenbursku), Dáni (v Šlezvicku–Holštajnsku), severní Frízi (v Šlezvicku–Holštajnsku), východní Frízi (v Emdene), "nové menšiny" (približne 6 miliónov, vrátane detí a ďalších osôb, závislých na migrujúcich pra-

covníkoch, najmä Turci/Kurdi (30 percent), "Juhoslovania" a štátni príslušníci tohto bývalého štátu (15 percent), Taliani (14 percent), Gréci (7 percent)

jazyky: nemčina

náboženstvo: predovšetkým katolícke a protestantské (evanjelické)

"Najmenším slovanským národom" sú Lužickí Srbi (Serbja v srbskom jazyku, Sorben, predtým Wenden v nemčine). Sú poslednými potomkami západoslovanských kmeňov, ktoré sa od 6. storočia usadzovali v regióne, pokrývajúcom oblasť od riek Odry a Nisy až po rieky Labe a Saale, čo predstavuje severovýchodnú časť dnešného Nemecka. Dnes sú v zjednotenom nemeckom štáte uznaní za etnickú menšinu.

názov: **Slovenská republika**

ústavný systém: parlamentná demokracia

hlava štátu: prezident

medzinárodné organizácie: OSN, KBSE

obyvateľstvo: okolo 2 miliónov

nové menšiny: Srbi (2,2 percentá), Chorváti (2,9 percentá), niekoľko príslušníkov všetkých ostatných národov a menšín bývalej Juhoslávie (4,4 percentá): V auguste 1992 prebývalo na území Slovinska 50 000 – 100 000 utečencov z Chorvátska a Bosny-Hercegoviny. Autochtónne menšiny: Maďari, Taliani, Rómovia/Cigáni, Židia atď. (menej než jedno percento)

úradné jazyky: slovinčina, taliančina, maďarčina

d ďalšie jazyky: srbčina, chorvátčina, macedónčina, albánčina

náboženstvo: prevažne katolícke, aj protestantské

názov: **Talianka republika**

ústavný systém: parlamentná demokracia

hlava štátu: prezident

medzinárodné organizácie: OSN, ES, RE, KBSE

politické/vojenské združenia: NATO

obyvateľstvo: 57 440 000

menšiny: viaceré etno-lingvistické menšiny (pozri ďalej), medzi nové menšiny patria Afričania (najmä Eritrejci, Etiópčania, Somálčania, viacerí severo, západo a stredoafričania.) Je tu i rómska (cigánska) populácia. Vo výraznej miere prebieha i migrácia z južného do severného Talianska.

jazyky: taliančina (štandardná, a viaceré dialekty), nemčina (južné Tirolsko), francúzština (Piedmont i inde), friulčina (Friuli-Venezia-Giulia), ladínčina (južné Tirolsko), sardínčina (Sardínia), katalánčina (Sardínia), slovin-

náboženstvo: čina (Terst, Friuli-Venezia-Giulia), chorvátčina, gréčtina, albánčina (celé južné Taliansko). katolícke

názov: **Poľská republika**

ústavný systém: parlamentná demokracia

hlava štátu: prezident

medzinárodné organizácie: OSN, KBSE

politické/vojenské združenia: žiadne

obyvateľstvo: 38 423 000 (1990)

menšiny: 600 000 Nemcov, 180 000 Ukrajincov, 170 000 Bielorusov, Rómovia

jazyky: poľština (úradný jazyk), menšinové jazyky: nemčina, ukrajínčina, bieloruština

náboženstvo: rímskokatolícke, gréckokatolícke

názov: **Maďarská republika**

ústavný systém: parlamentná demokracia

hlava štátu: prezident

medzinárodné organizácie: OSN, KBSE

politické/vojenské združenia: žiadne

obyvateľstvo: 10 375 000 (1990)

menšiny: 600 000 Rómov, 220 000 Nemcov, 100 000 Slovákov, 90 000 Južných Slovanov

jazyky: maďarčina (úradný jazyk), menšinové jazyky: nemčina, slovenčina, srbochorvátčina

náboženstvo: 6,7 milióna katolíkov, 2 milióny kalvínov, 433 000 evanjelikov, 300 000 gréckokatolíkov, 273 000 pravoslávnych veriacich, 85 000 Židov.

názov: **Srbská republika**

ústavný systém: parlamentná demokracia

hlava štátu: prezident

medzinárodné organizácie: OSN

obyvateľstvo: 9,7 milióna

nové menšiny: Srbi (11 percent), niekoľkí príslušníci takmer všetkých ostatných národov a menšín bývalej Juhoslávie (8 percent), tiež Rómovia a Maďari

úradné jazyky: srbčina

d ďalšie jazyky: chorvátčina, macedónčina, albánčina, maďarčina

náboženstvo: prevažne katolícke, aj protestantské, moslimské.